

Andrej Komac

Vzpon Turjaških v srednjem veku (drugi del)

Posest Turjačanov

Ugled plemiške rodbine je bil v srednjem veku ponavadi tesno povezan z obsegom družinske posesti. Ker je temu običajno bilo tako, sledi logična predpostavka, da je dinamika kopičenja posesti v znatni meri tudi kazalec postopnega naraščanja moči in ugleda rodbine. Seveda pa sta kvaliteta in transparentnost takšne raziskave vedno odvisni zlasti od količine in vrste ohranjenih virov. Poleg čim večjega števila listin, ki sankcionirajo najrazličnejše transakcije s posestmi, mora imeti zgodovinar na razpolago vsaj en bolj ali manj točen popis rodbinske posesti. Najbolj primerni so seveda urbarji. Glede na relativno slabo ohranjenost virov je potrebno poudariti, da je tovrstno analizo mogoče izvesti le za zelo redke rodbine. Ob ohranjenem rodbinskem arhivu je med take rodbine mogoče šteti tudi Turjačane.

Kot smo že nakazali, je osnovni namen raziskave pokazati razvoj turjaških posesti v časovnem razponu med približno sredino 13. stoletja in letom 1467, ko so si bratrance razdelili rodbinsko posest. Delilna listina iz 1467 vsebuje natančen popis rodbinskih posesti in drugih pravic, zato kot vir predstavlja osnovo za pričujočo raziskavo. V skladu z geografsko lego bomo v nadaljevanju ločeno obravnavali razvoj posameznih sklopov rodbinske posesti. Zavaljo večje preglednosti dodajam k analizi posameznega posestnega kompleksa tudi pregledno karto. Po opravljeni analitični raziskavi posameznih kompleksov bom v zaključku strnil ugotovitve, ki bodo osvetlile najstarejšo zgodovino turjaške posesti iz treh temeljnih perspektiv. Kolikor je zaradi pomanjkljivosti virov le mogoče, bom skušal okvirno prikazati tempo naraščanja posesti v dvestoletnem obdobju, kakor ga zajema raziskava. Sledile bodo ugotovitve, ki zadevajo vprašanje obstoja posebne rodbinske posestne politike, katere glavni cilj je bilo kopičenje novih ter ohranjanje in zaokroževanje starih ozemelj. Tretjo perspektivo prinaša diskurz, ki nam bo pomagal, da si bomo zmogli – na podlagi primerjav s posestjo drugih gospodov – ustvariti realno sliko o absolutnem obsegu turjaške posesti.

Preden preidemo h konkretni analizi, naj omenim še nekaj stvari pomembnih za njeno razumevanje. Analiza razvoja posesti ni zamišljena tako, da bi nujno posegala v vse najmanjše detajle, saj bi kaj takega presegalo okvire te raziskave. Za kaj takega tu ni niti prostora, po drugi strani pa je lovljenje detajlov ob razpoložljivih virih pogosto tudi nemogoče. Že na prvi pogled je iz listinskih virov mogoče dobiti občutek, ki v tem primeru zagotovo ne vara, da je bila frekvenca prehajanja posesti iz rok v roke precej visoka. To pa pomeni, da se že ob minimalni izgubi listin oziroma ob najrazličnejših problemih, ki se porajajo pri interpretaciji različnih toponimov, jasna slika o prehajanju posesti iz rok v roke zelo hitro zamegli, ali pa povsem izgubi. Zaradi navedenih objektivnih okoliščin in pa logične omejitve sem se osredotočil le na podatke o kmetijah (hubah). Poleg tega je nadvse pomembno, da se zavedamo realnih omejitev raziskave, ki jih pogojuje narava in ohranjenost virov. Rezultate,

zlasti kadar gre za ugotavljanje števila hub, je potrebno večinoma razumeti kot približke, saj se je do povsem točnih dognanj čisto povsem nemogoče dokopati.

Na podlagi analize delilne listine je razvidno, da so Turjačani leta 1467 razpolagali s 764 hubami.¹ Posest se je raztezala od Ižanskega pri Ljubljani, preko Suhe Krajine in je segala vse tja do Kolpe v Beli Krajini. Organizirana je bila v posamezne urade, ki so se imenovali po Robu pri Turjaku, Želimljah, Blokah, Mokronogu in Metliki.² Ob delitvi posesti so vsi uradi ostali v rokah veje s Turjaka. Bolj ali manj neodvisno od posameznih uradov in kmetij se v delilni listini omenja veliko število desetih, ki so našteje na podlagi pripadnosti kmetij določeni fari. Tako se omenjajo desetine v sledečih dolenskih farah: Šentrupert, Trebnje, Otok (Gutenwerd), Mokronog, Dobrnič, Krka in Mirna Peč. V omenjenih farah so Turjačanom pripadale desetinske pravice od skoraj sedemsto kmetij, kar je zagotovo predstavljalo zajeten delež med celotnimi dohodki od posesti.

Posest v Beli Krajini

Izmed vseh rodbinskih posesti je ta v Beli Krajini najmlajša glede na čas pridobitve. Toda, že kar na začetku je potrebno ugotoviti, da je prav njihova posest v teh krajih – v primerjavi z ostalimi kompleksi turjaške posesti – še najbolj podrobno raziskana. Prisotnosti Turjačanov v tem delu današnje Slovenije je precej pozornosti namenil Dušan Kos v svojem diplomskem delu ter v izdaji urbarjev, ki se nanašajo na omenjeno ozemlje.³ Zato se predstavitev razvoja tukajšnje turjaške posesti opira na Kosove izsledke, ki jih zmoremo tu še nekoliko izostriti. Posest Turjačanov v 26 belokranjskih vaseh je spadala pod metliški urad in je znašala ob delitvi leta 1467 121 hub, kar predstavlja – na podlagi izračuna dobljenega iz delilne listine – 16 % vseh turjaških hub.⁴ Za lego teh posesti je značilno, da niso bile strnjene okoli določenega jedra, temveč so bile razpoteegnjene praktično vzdolž cele Bele Krajine; od Mehovega na severu pa skoraj do Vinice na jugu. Razdrobljenost gre pripisati zlasti heterogenosti glede na izvor, saj so turjaške hube tod prvotno pripadale – najverjetneje – petim različnim zemljiškim gospodom. Kar zadeva čas pridobitve je potrebno poudariti, da nam že ob bežnem pregledu listin postane jasno, da je večina kmetij, ki so jih Turjačani sploh uspeli pridobiti v Beli Krajini, prišla v njihove roke okoli srede 15. stoletja.

Neposredne podatke o pridobitvi posesti prinašajo listine iz 1462 in 1458. Leta 1462 proda *Ewsebius Dyepran*⁵ Od tega jih je 32 ½ ležalo v Beli Krajini – in sicer točneje – okoli Semiča in severno od Metlike.⁶ Štiri leta pred tem pa so Turjačani zamenjali s pleterskim samostanom razno rodbinsko posest v okolici Bele Cerkev za 20 samostanskih hub pri Dragatušu.⁷ S to zamenjavo so Turjačani pridobili 10 hub v Obrhu, 5 v Nerajcu in 5 v Blečjem vrhu. Vse hube, ki so jih Turjačani pridobili v letih 1458 in 1462 se omenjajo tudi v delilni listini. Le v Blečjem vrhu se namesto prvotnih 5 leta 1467 omenjajo samo še 3 hube. Verjetno gre manjkajoči hubi iskati v zaselku Drežnik, saj se prav tam omenjata v delilni listini iz 1467. Čisto mogoče bi bilo, da je pisar listine iz leta 1458 hubi, ki sta sicer

¹ C 1910, str. 123-135, št. 488.

² Glej karto št. 1.

³ D. KOS, *Bela Krajina v poznem srednjem veku*; D. KOS, *Urbarji za Belo Krajino in Žumberk (15.-18. stoletje)*, Viri za zgodovino Slovencev (13. knjiga), Ljubljana 1991.

⁴ C 1910, str. 132, št. 488; D. KOS, *Bela Krajina*, 28; D. KOS, *Urbarji za Belo Krajino*, str. 56-57.

⁵ C 1910, str. 32-33, št. 471; D. KOS, *Bela Krajina*, 27; D. KOS, *Urbarji za Belo Krajino*, str. 55.

⁶ Ibid. (4 hube v Mihelji vasi; 1 v Petrovi vasi; 3 na Planini; 1 ½ v semiški fari; 1 v Zadržah; 3 ½ v Brezovici; 2 na Hribu pri Čehovcu; 5 v Kočevju pri Črnomlju; 1 v Semiču; 2 v Hrastu pri Jugorju; 2 v Dolu pri Jugorju; 2 v Jugorju; 5 v Koroški vasi; 1 v Tuševem dolu; 2 *Worche*).

⁷ C 1910, str. 26, št. 452.

ležali v Drežniku, enostavno priključil hubam ležečim v sosednjem Blečjem vrhu. Poleg argumenta bližine nas k tej domnevi napeljuje tudi dejstvo, da se kmetije v vasi Drežnik ne omenjajo v dokumentih, ki bi sankcionirali neposredne turjaške pridobitve, niti tod ne najdemo hub, ki bi pripadale kakšni rodbini, po kateri so Turjačani dedovali.

Med tem ko imamo za zgoraj opisane pridobitve neposredne podatke, pa za posesti, ki so jih Turjačani pridobili od nekaterih drugih rodbin, razpolagamo le s posrednimi informacijami. Tik pred delitvijo rodbinskih posesti je Turjačanom uspelo pridobiti belokranjsko posest Jurija iz Vrhkrke. K temu je pripomoglo izumrtje Celjanov, saj se je Jurij še leta 1454 odločil, da naj v primeru svoje smrti brez dedičev njegove posesti dobi Friderik Celjski.⁸ Kot že povedano, pa iz tega ni bilo nič, saj je Friderik umrl še istega leta. Dediščino po Juriju si je uspel pridobiti Volkart Turjaški *mit kaufe und brieflicher kuntschaft* pokojnika iz Vrhkrke.⁹ Glede dediščine se je Volkart nato pogodil tudi z Jurijevo sestro, Dorotejo, ki se je bratovi dediščini tudi javno odpovedala.¹⁰ Vse dvome o prihodnosti dediščine pa je končno razrešila poravnava med Engelhartom Turjaškim in Andrejem Hohenwarterjem, ki brez denarnega povračila ni hotel prepustiti Jurijeve posesti Turjačanu.¹¹ Ker je do poravnave prišlo v letu 1466, je jasno, da je posest plemičev iz Vrhkrke prišla dokončno v roke Turjačanov šele tik pred delitvijo rodbinske posesti. Neposrednih podatkov o številu in legi kmetij listine ne prinašajo. K lokalizaciji pridobitev lahko pristopimo drugače. Na podlagi ohranjenih listin najprej ugotovimo, v katerih belokranjskih vaseh je mogoče zaslediti posest plemičev iz Vrhkrke. Za posesti v vaseh, kjer so se v prvi polovici 15. stoletja nahajale hube te rodbine in nato leta 1467 tudi hube Turjačanov, lahko z določeno previdnostjo sklepamo, da so sodile k dediščini Jurija iz Vrhkrke. Iz listin izstavljenih v letih 1434 in 1441 je razvidno, da je Jurij razpolagal s 14½ hubami v Tuševem Dolu, Rožičevem Vrh, Bušinji vasi, Kotu pri Semiču in v Ručetni vasi. Tukajšnje kmetije je pridobil od plemičev iz dolenske Soteske.¹² 11 hub od omenjenih 14½ v naštetih vaseh je bilo leta 1467 zanesljivo v rokah Turjačanov.¹³ Zanimivo je, da so si tod Turjačani razdelili celo nekaj več kot le omenjenih 11 kmetij. Zelo verjetno lahko tudi dodatni 2½ v Bušinji vasi pripišemo Jurjevi dediščini. Te so plemiči iz Vrhkrke zelo verjetno pridobili neodvisno od soteskih hub. Za kaj takega so imeli veliko priložnosti tako kot fevdniki Goriških grofov kakor tudi kot sorodniki ministerialov Goriških.¹⁴ Prav mogoče je tudi, da je bilo turjaških hub Jurjeve prove-

⁸ ARS Celjske listine II, št. 265, 1454, maj 30.: *Ich Jörg Glaner ... vergich ... vnd tun kund ... das ich ... dem hochgebornen fürsten vnd herrn graf Fridreichen grauen ze Cili ... ain redlichs aufrichtigs vnd volkomens gemecht getan habe vnd tun auch wissentlich ... das alles mein erb vnd gutt ... nichts ausgenommen ... auf ... herrn graf Fridreichen von Cili ... komen vnd gevallen süllen...*

⁹ C 1910, str. 120, št. 480.

¹⁰ Ibid.: *Also das ich [Doroteja, op. A.K.] mich meins tails fur mich und all mein erben solhs obemelten erbs und guts mit allen den brieften, so daruber lauten, auch aller vordrung erbspruch und gerechtikeit wie oder in welhermasse auch in welhem lande und gebiet, die der berurt Jorg Glaner mein bruder seliger hinder sein gelassen, gen den bemelten Engelhart und auch dem strengen und vesten herrn Hannsen von Awersperg ... und iren erben entschlagen und verzeigen und darüber kundschaft geben hab.*

¹¹ D. KOS, Bela Krajina, str. 27; ARS, 1466, januar 6., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU).

¹² ARS, 1441, januar 11., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU); Erazem iz Soteske proda Katarini, ženi Jurija iz Vrhkrke 3 hube v Tuševem Dolu, 1 v vasi Rožičev Vrh in 2 v Ručetni vasi; ARS, 1434, oktober 28., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU); Erazem iz Soteske zastavi Juriju iz Vrhkrke 5 ½ hube v Bušinji vasi ter 3 hube v Kotu pri Semiču. Erazem teh hub ni nikoli odkupil. Primerjaj D. KOS, Bela Krajina, str. 27; isti, Urbarji za Belo Krajino, str. 55.

¹³ C 1910, št. 488, str. 128, 129, 132.

¹⁴ ARS, 1350, maj 16., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU); fevdni odnos do Goriških grofov; ARS, 1372, november 19., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU); izpričano sorodstvo med plemiči iz Vrhkrke in Černomaljskimi; ARS, 1382, maj 25., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU); Lencij iz Vrhkrke ima za ženo Dorotejo iz Soteske, njegov stric pa je Rudlib iz Kozjaka.

nience še nekaj več, saj se je, kot že omenjeno, veliko listin porazgubilo in tako zbrisalo natančno sled o prehajanju posesti iz rok v roke.

Leto 1443 predstavlja čas *ante quem non* za hube, ki so jih Turjačani podedovali po izumrlih Šumberških.¹⁵ Posest Šumberških v Beli Krajini je bila izrazito razpršena, saj so se njihove kmetije – tako kot kasneje turjaške – nahajale v vaseh od Metlike na severu, pa do Vinice na jugu.¹⁶ V izdaji urbarjev za Belo Krajino je Dušan Kos prišel do zaključka, da se je ob delitvi turjaških posesti leta 1467 vsa rodbinska posest delila glede na provenienčno načelo.¹⁷ Tako naj bi pripadala turjaški veji rodbine vsa nekdanja posest Eusebija Dipranda in polovica kmetij iz dediščine Jurija iz Vrhkrke, nekdanje kmetije Šumberških ter preostala polovica po Juriju pa Turjačanom iz Šumberka. Podrobna analiza provenience posesti in pa delilne listine vsaj delno potrjuje Kosove domneve. Zlasti se zdi pravilna ugotovitev, da so kmetije, ki so nekoč bile v lasti Šumberških, prišle z delitvijo v roke šumberške linije Turjačanov.¹⁸ Podprimo hipotezo s konkretnim primerom. V listini iz leta 1342, ki je regulirala poravnavo spora med Čreteškimi in plemiči iz štajerskih Pišec, izvemo nekaj več o posesti Šumberških v Beli Krajini. Njihove kmetije, 21 po številu, so ležale v vaseh Lahinja, Hrast pri Vinici, Lokvice pri Metliki, v Zastavi in v Rožancu.¹⁹ Polovico teh kmetij pridobijo Turjačani najkasneje do leta 1443, ko je umrl Hans II., zadnji izmed Šumberških. Od teh 11 kmetij, ki so se nahajale v Lahinji, Hrastu pri Vinici in Lokvicah pri Metliki, so vse – v skladu z delilno listino – pripadle šumberški veji Turjačanov.²⁰ Po tem takem metodološko ne bi bilo neupravičeno sklepati, da se v deležu, ki ga je dobila šumberška veja, skriva še večje število kmetij, ki so bile nekoč v rokah Šumberških. S šumberško provenienco je tako smotno povezovati predvsem hube, ki so bile dodeljene šumberški liniji in za katere hkrati ni na voljo nikakršnega podatka, da bi pripadale kateremu drugemu gospodu, ki bi kasneje prepustil svojo posest Turjačanom. Poglejmo, katerim izmed posesti, naštetih v delilni listini, bi ob upoštevanju omenjenih pogojev, lahko pripisali šumberški izvor. Zelo verjetno pridejo v poštev 3 dodatne kmetije v vasi Lahinja, ki se navezujejo na tiste tri kmetije v tej vasi, za katere imamo trdne podatke, da so bile nekoč v lasti Šumberških.²¹ Prav tako je morda tudi 5 kmetij v vasi Brdarci nekoč pripadalo omenjeni rodbini. V prid temu bi lahko govorila bližina drugih šumberških posesti in pa dejstvo, da se je vseh teh pet kmetij od 1467 naprej nahajalo v rokah šumberške veje Turjačanov. Podobno je morda veljalo tudi za osem kmetij v vasi Rožičev vrh ter za 2 kmetiji v vasi Hrib pri Metliki.²² Poskusimo na koncu še številčno ovrednotiti posest, ki so jo Turjačani pridobili od Šumberških v Beli

¹⁵ Glej podpoglavje o posestih pri Šumberku; MMVK 20, str. 233, št. 412.

¹⁶ D. KOS, Bela Krajina, str. 40-44.

¹⁷ D. KOS, Urbarji za Belo Krajino, str. 56.

¹⁸ Manj pravilna je Kosova trditev, da so nekdanje posesti Dipranda pripadle veji s Turjaka.

¹⁹ MMVK 18, str. 161-2, št. 67: *in der Metlik ze Kchrazt pei der Kulp siben hub besezen und ain od; an der Lachen drei hub besezen; ze der Lokwicz drei besezen hub und ein od; Dacz dem Rosanecz drei besezen hub; dacz der Sazung zwo besezen hub und ein od...*

²⁰ V vasi Lahinja (ali pa ob reki Lahinji) je izpričana šumberška posest 3 hub že v letu 1342 (MMVK 18, str. 162, št. 67). Dušan Kos je v nasprotju z Milkom Kosom (M. KOS, Gradivo za historično topografijo Slovenije – za Kranjsko do leta 1500, str. 304) domneval, da v tem primeru ne gre za vas Lahinjo temveč za bližnjo Loko pri Črnomlju (D. KOS, Bela Krajina, str. 41-42). Leta 1467 so imeli Turjačani v Lahinji 6 hub; v Hrastu pri Vinici so imeli Šumberški leta 1342 8 hub, 3 od teh so jih prodali Špernbergom 1397. Turjačanom jih je tako ostalo 5, ki so se omenjale tudi leta 1467 (D. KOS, Bela Krajina, str. 41); v Lokvici pri Metliki imajo Šumberški 1342 4 hube, v turjaških rokah ob delitvi posesti 1467 ostanejo 3 (D. KOS, Bela Krajina, str. 42).

²¹ Glej zgoraj.

²² D. KOS, Urbarji za Belo Krajino, str. 56-57.

Krajini. Do povsem točnega števila hub je seveda nemogoče priti, saj za več kot polovico kmetij ne razpolagamo z neposrednimi podatki. Toda ne glede na težave z viri, pa na podlagi zgoraj izvedene analize pridemo – z določeno mero previdnosti – do števila 29 kmetij, kar je najverjetneje precej natančen približek dejanskega stanja.

Med plemiške rodbine, ki so imele posesti v Beli Krajini, moramo prišteti tudi dolenjske Čreteške. Leta 1334 je prodal Herbord iz Gradaca 2 lastni hubi v Lipovcu pri Semiču Greifu Čreteškemu, ta pa jih je podaril naprej cerkvi v Dolenjskih Toplicah.²³ V Lipovcu je najti tudi 8 turjaških hub, ki so si jih 1467 razdelili na pol, tako da so obema linijama pripadle po 4. Ob podatkih, da so tod Čreteški nekdanje že imeli posest in da so bili drugod na dolenjskem ravno Turjačani glavni dediči Čreteških, se postavlja vprašanje, ali ne gre v tem primeru vendarle za čreteško dediščino? Če bi temu bilo tako, potem bi morali imeti Čreteški v Lipovcu še precej dodatnih hub in ne samo tisti dve iz leta 1334. Te dodatne kmetije pa gre nemara iskati v listini iz 1330, ko je vojvoda Henrik Koroški potrdil, da je grofica Beatriksa Goriška predhodno podelila bratom iz Čreteža šest kmetij nekje v Beli Krajini.²⁴ Ker zasledimo čreteške belokranjske posesti le v Lipovcu, bi lahko tudi to pridobitev geografsko umestili v omenjeno vas.

Po tem, ko smo z večjo ali manjšo preciznostjo uspeli določiti izvor večine kmetij, ki sta si jih razdelili obe veji Turjačanov leta 1467, pa nas čaka za konec še poskus razrešitve najtežjega problema. Postavlja se vprašanje, ali so Turjačani sploh imeli kaj posesti v Beli Krajini pred valom pridobitev, ki se je tu začel leta 1443 s pridobitvijo šumberških kmetij? Naslonimo se na provenienčno načelo ob delitvi rodbinskih posesti. V kolikor drži, da so vse nekdanje posesti Šumberških leta 1467 pripadle šumberški veji Turjačanov, kar je v skladu z zgoraj izvedeno analizo zelo verjetno, potem je mogoče upravičeno domnevati, da se prvotne turjaške posesti skrivajo med hubami, ki so ob delitvi pripadle turjaški veji rodbine. Da bi prišli do približne ocene, moramo od teh 59 hub in pol naknadno odšteti še hube, za katere na podlagi ohranjenih listin upravičeno domnevamo, da so v osnovi pripadle enemu od že znanih zemljiških gospodov. Tako pridemo do števila 15 hub, ki predstavlja zgornjo verjetno število prvotnih turjaških posesti v Beli Krajini.²⁵ Kaj pa nam o tem sporočajo konkretni listinski podatki? Iz virov je razbrati, da so Turjačani imeli določene posesti v Beli Krajini morda že v prvi polovici 14. stoletja. Leta 1326 je Herbord iz Gradaca prodal bratrancema Herbordu in Folkerju s Turjaka med ostalimi tudi dve kmetiji v vasi Sela.²⁶ Morda gre za vas Sela pri Otavcu v Beli Krajini.²⁷ Kakorkoli je že bilo, pa moramo reči, da kmetije v tej vasi niso vplivale na obseg rodbinske posesti v letu 1467, saj jih takrat ni več najti v rokah Turjačanov. Podoben, a glede ugotavljanja prvotne posesti Turjačanov v tem delu Kranjske bolj oprijemljiv, podatek je vezan na Loko pri Črnomlju. Tod, čeprav tudi tu lokalizacija ni povsem gotova, je prodal leta 1341 Friderik Turjaški svojemu bratrancu Herbordu 2 kmetiji.²⁸ Iz delilne listine je razvidno, da so imeli Turjačani več kot stoletje

²³ MMVK 18, str. 151, št. 51.

²⁴ K. KOVAČ, Beiträge zur Geschichte Krains, Carniola 1913, str. 53.

²⁵ Ob upoštevanju možnih napak, ki bi sledile iz izgube listin, moramo upoštevati, da lahko obseg prvotnih turjaških posesti nekoliko odstopa od predlaganega števila.

²⁶ MMVK 18, str. 144, št. 42.

²⁷ M. KOS, Gradivo za historično topografijo II, str. 538, postavlja lokalizacijo te vasi v Belo Krajino pod vprašaj; D. KOS, Bela Krajina, str. 22, 26, 27, ne dvomi, da je ta vas ležala v Beli Krajini; P. Štihi (Goriški Grofje, str. 113) pa se domneve obeh Kosov ne zdijo prepričljive. Misli, da bi bilo – glede na lokalizacijo ostalih kmetij v listini – bolj logično, da je v tem primeru šlo za Sela pri Robu (pri Turjaku). Problem je komaj rešljiv, saj se niti v delilni listini niti v urbarju iz leta 1485 Turjačani ne pojavljajo kot lastniki kmetij ne v Selah pri Otavcu in ne v Selah pri Robu.

²⁸ MMVK 18, str. 159, št. 63.

kasneje v tej vasi 8 kmetij. Morda so tu imeli večje število hub že pred 1400. Da taka domneva ni povsem izvita iz trte priča dejstvo, da je leta 1467 vseh 8 hub v tej vasi pripadlo turjaški veji. To pa se ujema tudi s principom provenienčne delitve posesti med obe liniji. Morebiti gre k prvotni turjaški posesti prišteti še kmetije v Petrovi vasi in Planini, ki ob delitvi prav tako v celoti pripadejo veji s Turjaka. Toda vse skupaj je precej nezanesljivo, saj so mnoge kmetije turjaške linije prvotno pripadale bodisi Eusebiju Diprandu, bodisi Juriju iz Vrhkrke ali pa samostanu v Pleterjah. Po vsem izrečenem, je povsem jasno, kako težko je oceniti, pa čeprav približno, obseg turjaške posesti v Beli Krajini pred 1400. Zadovoljiti se moramo le z nekoliko zadržano oceno; in sicer, da je bila posest Turjačanov v tem delu današnje Slovenije v 14. stoletju zelo skromna, če že ne povsem neznatna. Število se verjetno giblje od nekaj pa do morda desetih hub. To pa je tudi vse kar lahko v tem trenutku rečemo o opisanem problemu.

Po analizi konkretnih primerov strnimo izsledke. Pomembno je še enkrat poudariti, da zaradi fragmentarne narave ohranjenosti virov dobljeni rezultati ne morejo popolnoma natančno odsevati dejanskega stanja. Kljub temu pa je mogoče iz analize izluščiti glavne ugotovitve. Brez dvoma drži, da so si Turjačani uspeli pridobiti ogromno večino rodbinskih posesti v Beli Krajini med leti 1443 in 1466. Zelo verjetno so tu imeli določene posesti že v 14. stoletju, ki pa so bile – vsaj glede na njihov obseg leta 1467 – prejkone marginalne. Kronološko zaporedje pridobitev je povsem jasno. Leta 1443 pripade Turjačanom šumberška dediščina, 1458 pridobijo 20 pleterskih hub pri Dragatušu, k tem kmetijam pa dodajo še 33 novih, ki jih leta 1462 odkupijo od Eusebija Dipranda. Zadnjo pridobitev kmetij – dediščino Jurija iz Vrhkrke – uspejo Turjačani vknjižiti le dobro leto pred dokončno delitvijo posesti.

Posest na vzhodnem Dolenjskem

Naslednji večji kompleks turjaških posesti je ležal na vzhodnem Dolenjskem. Ob pogledu na priloženo karto je razvidno, da so se kmetije tod raztezale nekako med reko Mirno na severu in Šmarješkimi Toplicami na jugu. Do delitve rodbinskih posesti v letu 1467 so bile vzhodnodolenjske kmetije podrejene uradu v Mokronogu, po delitvi pa je postal nov upravni sedež večine tamkajšnjih hub nekoliko bolj oddaljen Žužemberk.²⁹ Po 1467 je ostal urad Mokronog center le za kmetije, ki so pripadle turjaški veji rodbine, kar pa je znašalo le slabo četrtino posesti v tamkajšnji okolici, ali 6 % vseh turjaških hub. Upravna sprememba je prav rezultat delitve posesti, saj so šumberški Turjačani izbrali Žužemberk kot novo upravno središče najverjetneje predvsem zato, da bi med seboj povezali njim pripadajoče hube pri Mokronogu in posesti v Suhi Krajini. Gledano v celoti, je kompleks posesti s centrom v Žužemberku znašal 199 kmetij, kar znaša 26 % vseh turjaških posesti v letu 1467. V naslednjih vrsticah bomo postopoma razjasnili izvor teh posesti, jih poskušali krajevno umestiti ter ugotoviti, kdaj so točno prišle v roke Turjačanov.

²⁹ Leta 1467 je bil samo del gradu Žužemberk v rokah Turjačanov. V delilni listini se omenja kot *das gemeur des geslos [zu Sewsensberg, op A.K.]*. Poleg tega so Turjačani razpolagali še z 12 *hofstet daselbs* [prav tako v Žužemberku, op. A.K.] (C 1910, str. 125, št. 488). Iz navedenega ni povsem jasno, kje v Žužemberku je bil sedež kompleksa posesti. Kljub tej nejasnosti pa ne gre dvomiti, da se je tu res nahajal nek upravni center turjaških posesti za vzhodno Dolenjsko. V delilni listini se Žužemberk omenja na čelu posebnega razdelka, kjer so našteje vzhodnodolenjske kmetije. Način popisovanja posesti v delilni listini je namreč bil tak, da so posesti v posameznih okoliših bile zajete v posebnih razdelkih. Na čelu razdelkov stojijo zapisani uradi, ki imajo funkcijo upravnih sedežev okolišev. Tako je tudi z Žužemberkom, čeprav se tu urad dobesedno ne omenja.

Ogromna večina kmetij na vzhodnem Dolenjskem je prvotno pripadala mogočni rodbini Čreteških ali Reutenbergov, kakor so se sami imenovali v pisnih virih.³⁰ Nedaleč od Mokronoga so Čreteški imeli tudi rodbinski grad, ki je v 13. in 14. stoletju večkrat zamenjal vrhovnega lastnika, tako da so ga Čreteški uživali le kot fevd.³¹ Sodeč po uglednih funkcijah, ki so jih opravljali posamezni rodbinski člani, so Čreteški uživali veliko zaupanje tako pri Goriških grofih kakor tudi pri Habsburžanih. Grifo Čreteški se je leta 1322 omenjal kot goriški glavar v Metliki, kasneje, leta 1330, pa celo kot glavar goriške grofije.³² Poleg tega je čez nekaj let pridobil, tokrat skupaj z bratom Leopoldom, službo komornika na Kranjskem, Koroškem in v Slovenski Marki.³³ Za nameček pa je bila Elizabeta, žena omenjenega Leopolda, dvorna dama Viridis Visconti, žene avstrijskega vojvode Leopolda III.³⁴ Imenitnim funkcijam je dajala realno podlago obširna posest, ki je, kakor je razvidno iz nadaljevanja, štela celo nekaj več kot 700 hub. Po številu hub so ob koncu 14. stoletja Čreteški nemara presegali vse ostalo domačerodno, kranjsko plemstvo.³⁵

Med Čreteškimi je prišlo ob koncu sedemdesetih let 14. stoletja do nesoglasij zaradi posesti. Elizabeta, žena pokojnega Leopolda, se je leta 1378 poravnala s Fricom Čreteškim, ki je bil po vsej verjetnosti njen pastorek. Posesti naj bi si v prihodnje razdelila po načelu, da pripade Fricu četrtna, njej pa preostale tri četrtine.³⁶ Na nadaljnjo usodo Fricovih posesti je odločilno vplivala poroka njegove sestre Elizabete z Viljemom Turjaškim.³⁷ Po Fricovi in pa dokončno po smrti njegovega sina Hansa je omenjeno četrtno posesti podedoval Herbord Turjaški, sin Elizabete in Viljema.³⁸ To je bilo povsem legalno, saj veljata Elizabeta in Herbord pred sodnimi instancami za *nechst und recht erib* Fricovega sina, Hansa Čreteškega.³⁹

Kot že rečeno, je pripadala velika večina vzhodnodolenjskih turjaških posesti prvotno Čreteškim. Geografska umestitev pridobljenih kmetij je težavna, saj nimamo na voljo natančnega popisa hub, ki so jih Turjačani pridobili kot dediščino po Čreteškemu. Pomankljivost je mogoče nadomestiti s podatki, ki nam jih prinašajo različne privatne in javne listine iz turjaškega arhiva. Edina možna lokacija Fricove dediščine je okolica Mokronoga. Temu v prid govori že podatek, da se je prav v centru posesti okoli Mokronoga nahajal grad Čretež, čigar delni lastnik je bil ob koncu 14. stoletja prav Fric.⁴⁰ Prav tako ni nepomemben podatek, da se v virih pred prvim desetletjem 15. stoletja posesti Turjačanov

³⁰ D. KOS, Med gradom in mestom, Ljubljana 1994, str. 14, 15; P. BLAZNIK, Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti, SAZU razred za zgodovinske in družbene vede I, razprave IV/6, (1958), str. 61-63.

³¹ Ibid.

³² P. ŠTIH, Goriški grofje, str. 195-201.

³³ P. BLAZNIK, Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti, str. 62; MMVK 18, str. 160, št. 65.

³⁴ D. KOS, Med gradom in mestom, str. 15; MMVK 19, str. 113, št. 211: *Elspet Reutenbergerin zu den zeiten meiner vruen der hochgeporen furstin der herczog Leupoltz von Ostereich hofmaisterin...*

³⁵ Morda so Čreteške presegali Svibenski. Z obsežno posestjo so zagotovo razpolagale tudi razne veje Galenberških. Zagotovo pa so Čreteški presegali Turjačane, ki so presegli število 700 hub šele v teku 15. stoletja. Glej zaključek.

³⁶ MMVK 19, str. 100-112, št. 210: *so schul wir die phennig mit einander tailen, also mir vrogenanten Frizen ein viertail und main geswistreten dreu teil; also schullen wir auch alle ander unser hab tailen, die noch ungetailt ist...*; prim. P. BLAZNIK, Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti, str. 62.

³⁷ Glej genealoško tabelo.

³⁸ HHStA – AUR 1426, maj 22., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU): *erib und guet das dem benannten heren Herwarten auf sein tail gefallen ist von heren Friczen von Rewttenberg seligen...*; Prim. P. v. RADICZ, Herbard VIII. Freiherr zu Auersperg, str. 31, 32.

³⁹ MMVK 20, str. 191, št. 330.

⁴⁰ Ibid., str. 112, št. 210; C 1910, str. 24, št. 445.

na širšem območju Mokronoga skoraj ne omenjajo. Turjačani so razpolagali le z omejeno posestjo v Mirni vasi, saj je leta 1335 Herbord Turjaški nakazal svoji ženi za jutrnjo med ostalimi tudi eno kmetijo v omenjenem kraju.⁴¹ Iz podobnega vira izvemo, da so v letu 1383 Turjačani tod razpolagali s tremi hubami.⁴² To pa je tudi vse, saj je v listinah mogoče zaznati znatno povečanje števila turjaških hub na tem območju šele v teku prve polovice 15. stoletja. Se pravi ravno v času, ko sta umrla Fric in njegov sin, Hans Čreteški. Iz delilne listine je razvidno, da so imeli Turjaški leta 1467 v okolici Mokronoga 166 kmetij.⁴³ Da je šlo skoraj brez izjeme za kmetije, ki so jih nekoč obvladovali Čreteški, govori več podatkov. Na podlagi analize listin je povsem jasno razvidno, da je bila v 14. stoletju koncentracija posesti Čreteških na področju Mokronoga izjemno visoka, lahko bi rekli skoraj kompaktna. Ohranjene so listine, ki posredujejo podatke o čreteških dvorih, kmetijah, desetinskih pravicah in mlinih. Kasneje – približno od 1410 naprej – se število turjaških hub v posamezni vasi večkrat povsem ujema s številom hub, ki so jih v teh vaseh nekoč imeli Čreteški.⁴⁴ V mnogih drugih primerih se število kmetij v posamezni vasi sicer ne ujema popolnoma, je pa mogoče dokazati, da so imeli pred Turjačani nekoč tod posesti tudi Čreteški.⁴⁵ Najverjetneje so bile nekoč čreteške tudi kmetije, ki se prvič pojavijo šele v turjaški delilni listini leta 1467 in so ležale v bližini gradu Čretež.⁴⁶ V prid tej domnevi govori tako bližina kakor tudi velika koncentracija čreteških posesti okoli njihovega rodbinskega gradu. Potemtakem je jasno, da samo kmetije v Mirni vasi niso izhajale iz dediščine Frica, čeprav so Čreteški tudi tod imeli neke posesti.⁴⁷ Iz vsega tega sledi zaključek, da se je število podedovanih hub gibalo okoli 160.⁴⁸ To je le zanemarljiva razlika glede na število vseh turjaških kmetij na

⁴¹ MMVK 18, str. 152, št. 53; glede omemb Mirne vasi v srednjem veku primerjaj M. KOS, Gradivo za historično topografijo II, str. 679, 680.

⁴² MMVK 19, str. 120, št. 229.

⁴³ C 1910, str. 125, 126, 132, 133, št. 488.

⁴⁴ Leta 1376 je patriarh podelil Čreteškim v fevd 7 hub v Dobu pri Mirni in 10 v Trsteniku pri Šentrupertu (MMVK 19, str. 108, št. 205). Leta 1467 se je število turjaških hub v teh vaseh ujemalo s številom hub, ki so jih Čreteški prejeli v fevd pred skoraj stotimi leti (C 1910, str. 125, št. 488). Edina razlika je bila v tem, da se 1467 omenja le 9 ½ kmetij v Trsteniku in ne več 10 kakor 1376. Primer hub v vasi Cerovec pri Trebelnem je ravno tako transparenten. Čreteški so tu kupili eno kmetijo leta 1394 in še dve štiri leta kasneje (MMVK 19, str. 135, št. 260; str. 138, št. 266). Ob delitvi posesti so se vse tri nekoč čreteške hube znašle v turjaških rokah (C 1910, str. 132, št. 488). Podobne primere zasledimo v vaseh Ažental (MMVK 20, str. 173, št. 297; C 1910, str. 133, št. 488), Trebelno (MMVK 20, str. 173, št. 297; C 1910, str. 132, št. 488), Puklek (MMVK 19, str. 126, št. 240; C 1910, str. 132, št. 488) in Cilpoh (MMVK 20, str. 173, št. 297; C 1910, str. 132, št. 488).

⁴⁵ Čreteški so še leta 1409 v Bitinji vasi premogli 4 hube (MMVK 20, str. 173, št. 297), Turjačani jih imajo tod kasneje 5 (C 1910, str. 132, št. 488). V Brezjem pri Trebelnem so imeli Čreteški 1385 dve hubi (MMVK 19, str. 125, št. 237), Turjačani pa 1467 štiri (C 1910, str. 133, št. 488). V Zabukovju pri Trebelnem so imeli Čreteški 1409 eno hubo (MMVK 20, str. 173, št. 297), Turjačani pa tam kasneje tri (C 1910, str. 132, št. 488), podobno je bilo tudi s kmetijami v Malenski vasi (MMVK 18, str. 153, št. 54; C 1910, str. 133, št. 488). Poleg dvora na Krsinjem Vrhju so imeli Čreteški leta 1378 v Zburah 7 hub (MMVK 19, str. 111, št. 210), Turjačani pa kasneje 3 hube v Zburah in 6 na Krsinjem vrhu (C 1910, str. 126, št. 488). Leta 1388 se omenjajo v poravnavi med Čreteškimi njihove rodbinske posesti v vaseh Poljane, Laknice, Strmica, Zagrad in v Stari vasi pri Šmarjeti (ARS, 1388, april. 17., prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU). V vseh naštetih vaseh je 1467 najti izdatnejše posesti Turjačanov (C 1910, str. 125-126, št. 488).

⁴⁶ Polje pri Šentrupertu, Martinja vas, Laknice, Gostinica, Cikava, Drečji vrh pod Čretežem, Pavlja vas, Trščina, Slanečji Vrh, Jeprejek in Breznik.

⁴⁷ V Mirni vasi so imeli leta 1378 en mlin (MMVK 19, str. 111, št. 210).

⁴⁸ Na tem mestu lahko končno tudi podamo zgoraj obljubljeno pojasnilo, ki zadeva izračun števila vseh čreteških kmetij. Največji del Fricove dediščine je znašal okoli 160 hub pri Mokronogu. Številu 160 prištejmo še 15 hub, ki jih je imel Fric pri Želimljah (Glej poglavje o posestih v okolici Turjaka). Tako dobimo število 175, kar je znašalo četrtnino vseh Čreteških posesti leta 1388. Iz tega logično sledi, da je bilo vseh čreteških hub skupaj – seveda pred smrtjo Frica in njegovega sina – okoli 700.

vzhodnem Dolenjskem. Da so Turjačani resno pristopili k izgradnji in zaokroževanju kompleksa posesti okrog Mokronoga, govore tudi drugi podatki vezani na rodbinske aktivnosti na tem območju v prvi polovici 15. stoletja. V avgustu 1432 prodala Margareta in njen sin Hans Lengheimer stolp v trgu Mokronog Herbordu Turjaškemu.⁴⁹ Dvanajst let kasneje pa so se Turjačani menda dokopali celo do Gorenjega Mokronoga in višjega sodstva v tamkajšnjem deželskem sodišču.⁵⁰

Poleg vprašanja lokalizacije in kvantifikacije se zastavlja končno vprašanje, kdaj točno je omenjena posest prišla v turjaške roke. Že ob bežnem preletu listin turjaškega arhiva postane jasno, da je do tega prišlo postopoma. Čas *ante quem non* se po vsej verjetnosti ujema z datumom Fricove smrti. Ta se je zadnjič omenjal ob poravnavi s Hansom Šumberškim leta 1397.⁵¹ Po vsej verjetnosti je umrl okoli leta 1400, saj so Turjačani že leta 1401 nastopali kot lastniki raznih posesti, ki so nekdanj po vsej verjetnosti pripadale Čreteškimi.⁵² Turjačanom je takoj pripadel le del pokojnikovih posesti.⁵³ Še leta 1409 je nadzorovala Katra, žena pokojnega Frica, posesti, ki so kasneje nedvomno pripadle Turjačanom.⁵⁴ Verjetno si je znaten del Fricove dediščine pridržal sin Hans, ki pa je umrl pred 1421. Šele po tem so Turjačani uspeli priključiti preostal del zapuščine.⁵⁵ Pot do te pa za Elizabeto Turjaško in njenega sina Herborda ni minila brez običajih sporov s sorodniki. Najprej je prišlo do poravnave med Herbordom in Fricovo vdovo, Katro Čreteško. Ta se je v letu 1426 pismeno zavezala, da eventualne listine o nekdanji Fricovi posesti, ki bi se v bodoče pojavile, nimajo nobene veljave več.⁵⁶ Dlje se je vlekel spor s štajerskimi Perneggi, ki so bili v sorodu s Čreteškimi. Poleg manjšega dolga je predstavljal bistven predmet konflikta zlasti grad Rekštajn ob Savi, ki so ga ob koncu 14. stoletja nadzorovali Čreteški. Spor je izbruhnil leta 1421, ko je Herbord – kot advokat svoje matere Elizabete – zatožil pred deželnim upraviteljem Hansa Pernegga, češ da ta noče dovoliti Elizabeti Turjaški odkupa gradu Rekštajn iz zastave.⁵⁷ Deželnosodna instanca je po dolgem zaslišanju obeh strani razsodila v prid Turjačanom, saj bi njim Rekštajn moral pripasti kot dediščina po pokojnemu Hansu Čreteškemu, ki ga je zastavil Perneggom.⁵⁸ Rekštajn ni ostal prav dolgo v rokah Turjačanov,

⁴⁹ MMVK 20, str. 210, št. 371: *Tueren in den Markt zu Nassenfuss gelegen...*

⁵⁰ Ibid., str. 234, št. 415.

⁵¹ MMVK 19, str. 136-137, št. 263.

⁵² MMVK 20, str. 162, št. 273.

⁵³ Ibid., str. 171, št. 293; str. 193, št. 297.

⁵⁴ MMVK 20, str. 193, št. 297.

⁵⁵ Ibid., str. 198, št. 342; str. 199, št. 343.

⁵⁶ HHStA, AUR, 1426, maj 22. (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU): *Wär aber daz von mir egenanntten Kathrein oder mein erben icht brief nu für her für kämen die vber daz erib vnd gut lawtten das im von hern Friczen von Rewttenberg säligen vnd sein geswistreiden auf sein tayl geuallen, die schullen mir obgenanntten Kathreien vnd mein erben oder wem ich main gut geben oder geschaff hab chain nucz sein vnd dem benanten hern Herwartten vnd sein erben zu kainem schaden komen vnd schullen auch hinfür gegen mir obgenanten frawn Kathrein von Räuwttenberg vnd main erben vnd auch gegen den ich mein guet geben vnd geschaff hab tod vnd vernicht sein.*

⁵⁷ MMVK 20, str. 187, št. 330.

⁵⁸ Ibid.: *Da fragt [deželni upravitelj, op. A.K.] an dem ring, was recht wer. Da ist nu heut mit voller frag und urtail vor dem Landesverwesser und dem rechten ertailt und erfunden: seit der saczbrif, der heut gehort und mit notteding herfurkomen ist, laut von Hannsen dem Rewtenberger und sein erben, das er und sein erben losung habent an dem haus Rukchenstain mit aller czuegehorung und frau Elspet Awerspergerin und her Herward ir sun Hannsen Rewtenberger seligen nachst erib sind her Hanns Pernegker tu in losung stat an dem selben haus Rukchenstain mit aller czuegehorung nach innhaltung des genanten saczbrifs, und chem her Hans Pernegker noch heut für die weil und [deželni upravitelj, op. A.K.] an gericht sesse und wolt in noch losung stat tun, die frau Elspet und ir sun her Herward teten ym genug und loseten von im nach laut des egenanten saczbrifs.*

saj ga je že nekaj let kasneje Herbord izročil Hansu Perneggu.⁵⁹ Do dokončnega sporazuma med rodbinama je prišlo šele 1455, ko so se Engelhart Turjaški in Perneški dogovorili, da naj pripade grad Čretež plemičem s Štajerskega, ostale Fricove posesti pa Turjačanom.⁶⁰ S tem pa se je tudi končalo obdobje postopnega pridobivanja čreteških posesti, ki se je vlekle več kot pol stoletja po Fricovi smrti.

Nekaj posesti na vzhodnem Dolenjskem so Turjačani dobili v fevd od Celjanov. Gre za 22 kmetij v vaseh Sevnica pri Trebnjem, Zagorica pri Mirni, Dobrava pri Mirni in Trstenik, ki jih je leta 1437 podelil grof Friderik Celjski Herbordu Turjaškemu.⁶¹ Deset let kasneje je grof Friderik še enkrat potrdil isto fevdno podelitev.⁶²

Kot že rečeno, so sodile v isti sklop z vzhodnodolenjskimi tudi nekatere posesti, ki so ležale v Suhi Krajini. Za te posesti je značilno, da so prišle v turjaške roke veliko prej kot pa one v okolici Mokronoga. Morda so nekatere kmetije v Suhi Krajini podedovali celo po starem rodu Turjačanov, katerih posesti tod so dokazljive že za 12. in začetek 13. stoletja. Stari Turjačani so imeli v posesti vas Hočevje in precejšnje število hub v Dobrem polju. Vso to posest so darovali cistercijanom v Stični.⁶³ Morebitni dediščini po starih Turjačanih so se v drugi polovici 13. stoletja pridružile nove hube. Vas Ratje je vojvoda Ulrik Spanheimski turjaškim bratom podelil že leta 1267 *propter fidelitatis merita*.⁶⁴ Naslednjo pomembno pridobitev v Suhi Krajini so vknjižili približno dve desetletji kasneje, ko je opat cistercijanov iz Kostanjevice prodal celotno Pripčo vas Majnhardu Turjaškemu.⁶⁵ Pridobitve so se množile tudi v 14. stoletju. Leta 1324 so prejeli v zastavo pet hub v vasi Lipje, ki so jih tudi obdržali.⁶⁶ V vasi Hinje, ki leži nedaleč od Pripče vasi, so Turjačani šumberške veje ob delitvi rodbinskih posesti leta 1467 razpolagali s štirimi hubami.⁶⁷ Vse štiri so dobili 1372 v zastavo od Hansa I. Šumberškega kot povračilo za doto, ki so jo nakazali svoji sestri Margareti, ženi omenjenega Šumberškega.⁶⁸ Bolj v temo zavito pa je poreklo dodatnih hub v Malih in Velikih Lipjah, posesti v Kalu pri Ambrusu in v Žvirčah. Izvor kmetij v Kalu je zaradi pomanjkanja virov nejasen. Drugače je s kmetijami v Lipjah in Žvirčah. Tu je obstoj turjaške posesti mogoče dokazati že za konec 14. stoletja.⁶⁹ Možno je, da so Turjačani pomnožili svoje posesti v omenjenih vaseh še s pridobitvijo dediščine po Juriju iz Vrhkrke v petdesetih letih 15. stoletja.⁷⁰ Temu v prid govorijo podatki iz listin, ki izpričujejo hube plemičev iz Vrhkrke v Žvirčah in Lipjah.⁷¹ Če seštejemo kmetije v naštetih vaseh, ugotovimo, da je 55 izmed 199 hub podrejenih centru v Žužemberku ležalo v omenjenih

⁵⁹ MMVK 20, str. 201, št. 347.

⁶⁰ C 1910, str. 24, št. 445.

⁶¹ MMVK 20, str. 222, št. 394.

⁶² Ibid., str. 244, št. 432.

⁶³ UBKr II, str. 127-8, št. 141; M. MIKUŽ, Topografija stiške zemlje, Ljubljana 1946, str. 43, 93. Schumi lokalizira *Cotheuge* v Hotič; M. KOS v Gradivu za historično topografijo (I, str. 194) in pa M. MIKUŽ v svoji Topografiji stiške zemlje (str. 16 in 33) pa v Hočevje v Suhi Krajini.

⁶⁴ UBKr II, str. 288-89, št. 373.

⁶⁵ MMVK 18, str. 129, št. 15. Dve dodatni kmetiji so leta 1438 tod kupili od Hansa iz Mehovega (ARS, 1438, junij 27., prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU).

⁶⁶ MMVK 18, str. 139, št. 37.

⁶⁷ C 1910, str. 125, št. 488.

⁶⁸ MMVK 19, str. 103, št. 192.

⁶⁹ Turjaška Peter in Folker sta leta 1382 dotirala kapelo sv. Jurija v Stični s 5 kmetijami v Žvirčah (J.M. GREBENC, Gospodarska ustanovitve Stične, str. 76, št. 252). Med posestmi, ki jih je leta 1390 nakazal Georg I. svoji ženi kot protivrednost za jutrnjo, se omenjajo tudi hube v Lipjah in Žvirčah (MMVK 19, str. 132-33, št. 256).

⁷⁰ Primerjaj poglavje, ki govori o posestih v Beli Krajini.

⁷¹ ARS, 1441, januar 11., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU); ARS, 1429, julij 27., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU).

vaseh Suhe Krajine. Druge posesti v okolici Žužemberka pa so bile – kot bo razvidno iz nadaljevanja – podrejene gradu Šumberk.

Posest med Mirno in Krko

Pred letom 1443 je umrl Hans II., zadnji moški potomec nekoč ugledne rodbine Šumberških, ki so bili prvotno ministeriali Goriških grofov.⁷² Po Hansovi smrti je pripadlo šumberško gospostvo skupaj z gradom in vsemi posestmi Turjačanom kot njihovim bližnjim sorodnikom.⁷³ Tako so svojim starejšim posestim v šumberški okolici takrat priključili, kot bomo lahko izvedeli v nadaljevanju, še izdatno število novih kmetij. Po prevzemu dediščine je grad Šumberk postal center turjaških posesti, ki so se razprostirale med Trebnjem na severu in Žužemberkom na jugu. Poleg tega pa je od cepitve rodbine grad predstavljal sedež šumberške, kasneje tudi knežje linije Turjačanov. Iz delilne listine je razvidno, da so v omenjenem okolišu Turjačani razpolagali s 126 kmetijami, kar je predstavljalo dobrih 16 % vse rodbinske posesti v letu 1467. V naslednjih vrsticah bomo, sledeč že ustaljeni metodi, skušali pojasniti, kdaj in kako so posamezne kmetije v tem okolišu prišle v njihove roke. Tudi tokrat žal ne gre brez težav, povezanih z viri. Brez dvoma je mogoče računati, da je precejšnje število izmed 126 hub med Trebnjem in Žužemberkom prišlo v turjaške roke šele po smrti zadnjega Šumberškega. Toda kratek regest, iz katerega črpamo podatke o pridobitvi šumberške dediščine in ki ga je Komatar objavil v svoji zbirki dokumentov iz turjaškega arhiva, je le skop prepis iz Wißgrilla.⁷⁴ V regestu je šumberška dediščina omenjena zgolj sumarno, brez natančnega popisa. Zaradi tega tudi ne moremo natančno potegniti ločnice med kmetijami, ki so bile že v 14. stoletju turjaške in med tistimi, ki so prišle v njihove roke šele z izumrtjem Šumberških. Pojdimo k stvari.

Tako kot v bližnji Suhi Krajini segajo tudi prve omembe turjaške posesti v okolici Šumberka v čas samih začetkov mlajše veje Turjačanov.⁷⁵ V letu 1232 je Mainhalm I. podaril stiškemu samostanu dve hubi ležeči pri samemu Šumberku.⁷⁶ Koliko kmetij je obsegala tamkajšnja turjaška posest sredi 13. stoletja je težko reči, zanesljivo pa je, da je stalno naraščala. Vsaj do srede 14. stoletja bi lahko povezovali širjenje tamkajšnjih rodbinskih posesti s tesnim sodelovanjem Turjačanov z Goriškimi grofi, ki so okoliš med Šumberkom in Žužemberkom vključili v svoj dinastični teritorij.⁷⁷ Bržčas je kot zgodnji plod tega sodelovanja mogoče gledati že pridobitev Artmanje vasi pri Žužemberku, ki jo je grof Majnhard Goriški leta 1261 podelil v fevd Otu Turjaškemu.⁷⁸ Morda pa so že takrat pripomogle k širjenju tamkajšnje turjaške posesti tudi družinske povezave s Šumberškimi, ministeriali Goriških. Zanimivo je, da je Oto dobil v fevd Artmanjo vas šele po smrti Majnharda Šumberškega, kar se v fevdni listini izrecno omenja. Sta si bila pokojni Šumberški in Oto v sorodu in ali ni razumeti tudi prisotnost Turjačanov na samem Šumberku, kjer so imeli vsaj do 1335 že svoj stolp, kot rezultat zgodnjih rodbinskih povezav?⁷⁹

⁷² P. ŠTIH, Goriški grofje, str. 140-146.

⁷³ MMVK 20, str. 233, št. 412.

⁷⁴ WIßGRILL, Schauplatz des landsässigen Nider-Oesterreichischen Adels, str. 237.

⁷⁵ Tu imam v mislih Turjačane, ki so bili ministeriali Spanheimov, za razliko od starejših, ki so pripadali svobodnemu plemstvu.

⁷⁶ UBKr. II, str. 59, št. 77 ...*duos mansos in monte Schönberg (sic !) sitos*...

⁷⁷ P. ŠTIH, Goriški grofje, str. 107-149, 157-162; isti, Dežela Grofija v Marki in Metliki, V: Vilfanov zbornik, Ljubljana 1999, str. 126-147.

⁷⁸ UBKr. II, str. 215, št. 276: *Nos Mainardus dei gratia comes Goricie ... quod Ottonem de Aversperch recto et legali feudo investimus de villa que dicitur Aermansdorf...*; posesti v Artmanji vasi Turjačani niso obdržali.

⁷⁹ MMVK 18, str. 154-55, št. 55. Prim. P. ŠTIH, Goriški grofje, str. 145.

K osnovni posesti, ki so jo Turjačani pridobili v okolici Šumberka do konca 13. stoletja, so uspeli v 14. stoletju priključiti še nove kmetije. Leta 1324 je grofica Beatriksa Goriška zastavila 26 kmetij pri Žužemberku Herbordu III. v zameno za obljubljeni vsoto denarja, ki naj bi jo Herbord porabil za nakazilo jutrnje svoji ženi.⁸⁰ Najverjetneje ni grofica Herbordu omenjene vsote nikoli izplačala, zato so Turjačani zastavljene hube tudi zadržali. Od omenjenih 26 hub jih najdemo leta 1467 v turjaških rokah 22. Od tega jih je 17 spadalo k Šumberku, ostale v vasi Lipje pa k Žužemberku.⁸¹ Novih 19 kmetij so pridobili v letu 1372, ko so turjaški bratje izplačali Hansu I. Šumberškemu 250 mark beneških šilingov kot doto za njihovo sestro Margareto.⁸² Hans jim je v protivrednost zastavil 25 hub. V listini je bilo določeno, da naj Turjačani – v primeru, da bi njihova sestra umrla brez dedičev – zadržijo hube v zastavi, dokler Hans ne bi poravnal zgoraj določene vsote. Tudi tokrat do poravnave ni prišlo in Turjačani so zadržali zastavljene posesti. Od omenjenih 25 hub jih je leta 1467 19 ležalo v šumberškem okolišu.⁸³ Če seštejemo hube, ki so jih pridobili v letih 1324 in 1372, dobimo število 38. Toda iz ostalih listin rodbinskega arhiva je razvidno, da so tod v 14. stoletju obvladovali še veliko več kmetij. Nekaj od teh jih je bilo v njihovih rokah zagotovo že v 13. stoletju, nekatere pa so morda pridobili v 14. stoletju, a so se viri žal porazgubili. Tako so že 1335 razpolagali s 7 hubami v Vapči vasi pri Dobrniču,⁸⁴ leta 1383 pa z 2 v Gabrovki pri Zagradcu.⁸⁵ Le nekaj let kasneje pa je Georg II. nakazal svoji ženi v protivrednost za gotovino namenjeno za izplačilo njene jutrnje – med ostalimi – tudi 3 hube v Orlakah in 4 v vasi Gewawicz.⁸⁶ Iz navedenega je mogoče sklepati, da gre omenjenim 38 hubam prišteti še kakšnih 20, da bi dobili približen obseg rodbinske posesti v tem delu Dolenjske pred 1400.

Analiza geneze turjaških posesti v okolici Šumberka, ki jo v prvi vrsti omejujejo relativno skopi viri, nas pripelje do sicer približnih, a vendarle okvirnih podatkov o obsegu njihovih posesti pred inkorporacijo dediščine po izumrlih Šumberških. Cenimo namreč, da je bilo v turjaških rokah pred 1443 okoli 60 kmetij, kar je znašalo slabo polovico vseh posesti, ki jih je premogla rodbina ob delitvi posesti. To ugotovitev pa lahko končno uporabimo kot osnovo za približno oceno števila kmetij, ki jih gre prištevati v sklop neposredne dediščine po Hansu Šumberškemu. Tako se verjetno ne bomo zmotili preveč, če domnevamo, da je neposredna šumberška dediščina, ki je prišla v turjaške roke 1443, poleg ostalega obsegala približno polovico od 126 hub, ki si jih obe liniji Turjačanov razdelita 1467. K šumberški dediščini pa ne spadajo hube v Klečetu in Šmihelu pri Žužemberku, ki so jih Turjačani najverjetneje podedovali v šestdesetih letih 15. stoletja po Juriju iz Vrhkrke.⁸⁷

⁸⁰ MMVK 18, str. 139-140, št. 37; str. 140, št. 38; str. 141, št. 39; str. 151, št. 50.

⁸¹ K Šumberku je spadalo 5 hub v Pleševici, 1 v Zaliscu, 3 v Budganji vasi, 1 v Ajdovcu, 1 v Vrbovcu, 1 v Gorenji vasi pri Dobrniču, 4 v Stravči vasi in 1 v Trebči vasi.

⁸² MMVK 19, str. 103, št. 192.

⁸³ Reber pri Žužemberku 14; Grm pri Dobrniču 5.

⁸⁴ MMVK 18, str. 152, št. 53.

⁸⁵ MMVK 19, str. 120-121, št. 229.

⁸⁶ Ibid., str. 132-133, št. 256. Na vas *Gewawicz* ali tudi *Gabawicz* naletimo že ob poravnavi spora med Šumberškimi in Turjačani v letu 1335 (MMVK 18, str. 155, št. 55). Že takrat, pa tudi iz kasnejših omemb gre sklepati, da je omenjena vas ležala zelo blizu Šumberka. Po vsej verjetnosti gre za ostankom šumberškega gradu bližnjo vas Podšumberk ali pa za Sela pri Šumberku.

⁸⁷ V obeh vaseh so imeli plemiči iz Vrhkrke določene posesti, kar je razvidno iz ohranjenih listin. (ARS, 1429, julij 20., 1441, november 1. – obe prepis Otorepec, Zgod. inštit. ZRC SAZU); po Juriju iz Vrhkrke so podedovali še fevde kaplanije Vrhkrka (C 1910, str. 124, št. 488: *Item so ist uns auch nachgefolgt die lehenschaft der capplaney an der Obergurk...*). Glede povezav s plemiči iz Vrhkrke primerjaj sestavek o turjaških posestih v Beli Krajini.

Centralna rodbinska posest v okolici Turjaka

Izmed vseh sklopov rodbinske posesti je bilo prav gotovo najpomembnejše in največje prav centralno turjaško gospostvo z mogočnim gradom Turjak kot glavno točko. Razprostiralo se je od Barja na severu preko želimeljskih koncev, gozdov Mokrc, doline Iške pa vse tja do Bloške planote na jugu. Koncentracija turjaških posesti tod se je bolj ali manj ujemala z mejami deželskega sodišča Turjak. Iz delilne listine je razvidno, da se je znotraj mej deželskega sodišča nahajalo 273 kmetij, kar je tvorilo slabih 35 % vseh rodbinskih posesti. Ob delitvi je gospostvo ostalo celovito, saj je celoten kompleks posesti skupaj s pravicami pripadel turjaški liniji. Tako je Lovrencu in Pankracu pripadel grad Turjak skupaj s pravico do krvnega sodstva, mitnica v Rašci, odvetništvo nad farno cerkvijo v Škocjanu, kakor tudi gozdovi, senožeti in pravica do ribolova.⁸⁸ Posesti so bile organizirane v urade, ki so se imenovali po Blokah, Robu in Želimljah.

Kot smo lahko videli, je bila turjaška ozemeljska ekspanzija na Dolenjskem in v Beli Krajini v veliki meri stvar 15. stoletja. Nasprotno pa je bilo oblikovanje – vsaj osnovno – rodbinskega kompleksa okoli Turjaka povezano z začetki vzpona rodbine in sega tako še v sredo 13. stoletja. To je razumljivo, saj so se Turjačani poskušali uveljaviti najprej v svoji neposredni bližini in so šele kasneje pokazali interes posegati v širšo okolico. Prva dokumentirana pridobitev večjega ozemlja sega v leto 1256, ko je stiški samostan na posredovanje kostanjeviškega opata in pičenskega škofa prepustil bratom Herbordu I., Otu in Mainhalmu v Laščah toliko gozda, kolikor ga morejo na lastne stroške izkrčiti.⁸⁹ Tretjino izkrčenega naj bi Turjačani prepustili samostanu. Da bi pridobitev primerno geografsko umestili je potrebno zavrteti kolo časa še nekoliko nazaj. Nesporno so cistercijani iz Stične razpolagali s posestmi na področju Velikih Lašč že v 12. stoletju.⁹⁰ Kasneje, v letu 1230, je prišlo med Stično in Vovbrškimi grofi celo do spora, ki je zadeval posest – predium – Slevica pri Velikih Laščah.⁹¹ Grof Wilhelm Vovbrški je v sporu velikodušno popusti in samostanu prepustil znaten del sporne posesti, ki jo je proti zahodu omejil z reko Rašico.⁹² Severni del tega območja so cistercijani več kot dvajset let kasneje predali Turjačanom, ki so iz gozda naredili urbarialno posest. V letu 1467 so imeli Turjačani v zaselkih tega območja okoli 25 hub.⁹³

Naslednji še obsežnejši teritorij so Turjačani pridobili leta 1260. Takrat je oglejski patriarh svojemu zvestemu ministerialu Herbordu I. podelil v fevd obsežno z gozdom prekrito

⁸⁸ Ibid.: ...ist uns obgenanten Pangraczen und Larencen gebrudern von Awersperg ... das Geslos Awersperg mit dem mayrhoft und puchell und mit dem forst und akchern und wysmatten ... mit aller seiner zugehorung, mit gericht, stoch und galgen und fischwaid nichts ausgenommen...

⁸⁹ UBKr II, str. 181, št. 226; MMVK 18, str. 124, št. 4. Po Schumyu in Komatarju naj bi se nahajal original te listine nekoč v turjaškem arhivu, a se je izgubil že pred tem, ko je T. ELZE obiskal turjaški arhiv z namenom, da objavi regeste tam nahajajočih se listin. Elze je regeste turjaških listin objavil leta 1861 v Mitteilungen des historischen Vereins für Krain.

⁹⁰ M. KOS, Topografija starejše stiške posesti, GMDS XVIII (1937), str. 51.

⁹¹ UBKr. II, str. 55, št. 70; J. GERBENC, Gospodarska ustanovitve Stične, str. 19, št. 21.

⁹² UBKr. II, str. 55, št. 70: ...versus occidentem usque in fluvium Reschwiz...; prvotna posest Slevica naj bi obsegala kompleks Velike Poljane – Rašica – Rob – Lužarji. Leta 1230 pa naj bi dobila od tega kompleksa Stična teritorij znotraj sledečih mejnih točk: Velike Poljane – Sv. Gregor – Mikunca – Lužarji – Rob – Rašica. Severozahodni del so 1256 dobili Turjačani, s tem da razmejitveno linijo med stiškim in turjaškim ozemljem predstavlja meja med deželskima sodiščema Ortnek in Turjak. Glej M. KOS, Topografija starejše stiške posesti, str. 51.

⁹³ Grm (1), Prhajevo (1), Pušče (2), Podulaka (1), Krkovo (1), D. Kališče (2), Žaga (1), Podstrmec (3), Naredi (1), Bane (1), Dednik (1), Rute (7). Morda so spadale v ta kompleks tudi kmetije na Gradišču pri Robu (2), v Strmci (3) in v vaseh Furt ter Mistomira, ki pa jih natančneje ne zmoremo lokalizirati. Obe neznani vasi je potrebno – glede na mesto, kjer sta omenjeni v delilni listini – iskati pri Robu pri Turjaku. Prim M. KOS, Gradivo za historično topografijo, str. 134.

območje na Blokah – ki je prvotno spadalo k gospostvu Lož – skupaj s pravico do sodstva nad tam živečimi ljudmi.⁹⁴ Poleg tega je patriarh dopustil možnost, da bi Turjačani tudi v prihodnje lahko kupovali oglejske fevde in jih pri tem razbremenil običajnega pravno-birokratskega postopka pri njihovi pridobitvi.⁹⁵ Do podelitve Nadliška, kot se je omenjen teritorij imenoval kasneje, je prišlo ravno v času boja za prevlado nad Kranjsko, ki sta ga bojevala oglejski patriarh Gregor in Ulrik III. Spanheim.⁹⁶ S to potezo je patriarh skušal oslabiti Spanheima, saj je s podelitvijo zajetnega fevda nameraval Turjačane odvrniti od vojvode in jih trdneje vključiti v krog svoje klientele. V ta namen je patriarh hotel izkoristiti ugodno situacijo. Ker je bil Herbord v petdesetih letih ministerial vojvode Ulrika, gospoda Kranjske, je gledal patriarh na Herborda kot na deželnoknežjega ministeriala. Patriarh pa je – tako Hauptmann – pred letom 1257 odvil naslov *dominus Carniole* vojvodi Ulriku III. in nastopal sam kot deželni gospod.⁹⁷ To je skušal tudi dejansko unovčiti. Potemtakem si je sedaj, ko vojvodi Ulriku ni več priznaval omenjenega naslova, sam lastil Turjačana kot svojega ministeriala, ga tako tudi poimenoval v fevdni listini in si spotoma s podelitvijo fevda tudi skušal zagotoviti njegovo lojalnost. Nadlišek je užival status deželnoknežjega fevda, ki ga kasneje potrjujejo Turjačanom tudi Habsburžani.⁹⁸ Po obsežnem krčenju gozda v poznem srednjem veku – med leti 1250 in 1450 – je tu nastalo 66 kmetij, kakor je zabeleženo v delilni listini.⁹⁹ Kot sodni teritorij naj bi Nadlišek ostal ločen od deželskega sodišča Turjak celo tja do 1526.¹⁰⁰ Morda so bile istega izvora kot kmetije Nadliška tudi kmetije podrejene uradu Bloke. V delilni listini se hube v Nadlišku in tiste podrejene uradu Bloke sicer naštevajo ločeno, toda glede na geografsko lego bloških kmetij, bi morda lahko domnevali, da je podelitev teritorija leta 1260 zajemala tudi področje kasnejših 28 kmetij bloškega urada.¹⁰¹

Samo dve leti po tem, ko so Turjačani razširili svoj teritorij s pridobitvijo oglejskega Nadliška, jim je uspel še en pomemben met. Tokrat so se ozemeljsko razširili na račun Falkenberških, ki so bili njihovi sorodniki in sosedji.¹⁰² Kunigunda in Friderik Falkenberška sta leta 1262 s posredništvom Majnharda Turjaškega in Mrvarda iz Iga predala Herbordu I. 6 hub v Visokem in

⁹⁴ UBKr. II, str. 209, št. 270: *Daz wir [oglejski patriarh, op. A.K.] unserem getrewen Herworten von Aversperg dienstmanne und allen seinen erben ... verlihen haben das holcz ze Oblukch als das der berg hat und haltet, der da in deutsch genant ist Wartenperg, und als das wazzer Vbel abfleuzt, uncz an das wazzer das genant ist in deutsch Eys und das gancz holcz uncz herauf den perg da der ausgang ist des wazzers genant Raschicz ... Auch sullen der egenant Herwort und sein erben von Aursperg sune und tochter ... das gericht von uns innezehaben und ze richten ir lewt und guter die sy von uns und von heiligen stul ze Agley ze lehen habend...*; prim. S. OKOLIŠ, Izsledki iz zgodovine Loža, str. 365-366; L. HAUPTMANN, Krain, str. 465.

⁹⁵ UBKr. II, str. 209, št. 270: *Ist das si ettliche gueter chauffent, die von uns, oder von usnerr heiligen kirchen ze Aglay ze lehen sind, sprechen wier, daz daz vest stet, und unc zerbrochen bleiben sol, ze gleicher weis, als ob das vor unser geschehen were, und als wir in die verlihen hieten und in auch die mit useren offnen briefen mit unsern anhangenden insigeln bestat hieten.* Prim. S. OKOLIŠ, Izsledki iz zgodovine Loža, str. 365.

⁹⁶ L. HAUPTMANN, Krain, str. 407-423; M. KOS, Zgodovina Slovencev 1955, str. 282.

⁹⁷ L. HAUPTMANN, Krain, str. 421.

⁹⁸ Ibid., str. 465; MMVK 19, str. 37, št. 127.

⁹⁹ C 1910, str. 131, št. 488. V listini hube niso popisane po posameznih vaseh, ampak je navedeno le sumarno število hub v Nadlišku. (*Item im Nadlitschegk 66 huben mit aller irer zugehorung daselbs...*) Glede kolonizacije širše turjaške okolice glej Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, 1. zvezek: Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, str. 71.

¹⁰⁰ L. HAUPTMANN, Krain, str. 465.

¹⁰¹ Vseh 15 kmetij v vasi Velike Bloke, 1 v Hruškarjah, 1 v Studencu, 8 v Velikem Vrhu na Blokah in 4 v Radljeku. (C 1910, str. 131, št. 488). Glede turjaške posesti na Blokah razpolagamo z dodatno notico, da naj bi tod Friderik Falkenberški in njegova žena Kunigunda dala eno hubo Turjačanom v letu 1262. Notico je našel Komatar v turjaškem arhivu v *Testamentlibell fol. 31a.* in objavil v MMVK 18, str. 127, št. 10.

¹⁰² Nekaj o Falkenberških D. KOS, Med gradom in mestom, 16-17.

5 hub v Zapotoku.¹⁰³ Poleg tega sta mu izročila še vso posest med gradovima Falkenberg in Turjak ter pravice nad gozdom ob reki Iški, ki ga smemo enačiti s širšim gozdnim območjem Mokrc.¹⁰⁴ Mokrški gozd in pa kmetije v Zapotoku in Visokem so Turjačani obdržali. Bolj problematično pa je točno geografsko umestiti pridobitev ozemlja med Falkenbergom in Turjakom, saj je lokalizacija prvega gradu zaradi njegovega hitrega propada težavna. Že Blaznik je ugotovil, da je Hauptmann razmišljal napačno, ko je skušal istovetiti Falkenberg z Ženekom na Ižanskem. Nadalje upravičeno dodaja, da bi v primeru veljavnosti Hauptmannove lokalizacije morali Turjačani že takrat pridobiti kontrolo nad celotnim ozemljem med Igom in Turjakom, česar pa iz virov ni mogoče razbrati.¹⁰⁵ Še več, kakor bomo videli, so ozemlje med Turjakom in Igom pridobivali postopoma skozi 14. in celo v 15. stoletje. Blaznik je upravičeno postavil Falkenberg na z gozdom pokrito vzpetino nad Poljanami pri Želimljah, kjer so še vidni ostanki gradu s trojnim nasipom, jarki in obkrožnim rovom.¹⁰⁶ To lokalizacijo in grad Turjak pa ločuje le nekaj kilometrov bolj ali manj zamočvirjenega terena doline Želimeljščice, tako da je bila morebitna pridobitev, ki se v listini omenja kot *finēs terminatos a castro nostro Falkenbergk usque castrum suum Awrsperg*, relativno manj pomembna glede ozemeljske ekspanzije rodbine.¹⁰⁷ Dejstvo, da sem obravnavano pridobitev označil kot morebitno, nam naznani dodaten, morda še bolj bistven problem. Kakor bomo lahko videli, Turjačani takrat – v letu 1262 – verjetno sploh niso pridobili ozemlja od Falkenberga do Turjaka. Iz ohranjenih listin je namreč povsem jasno razvidno, da jim niso pripadle posesti v vaseh, ki ležijo med gradovima, saj so te še v 14. stoletju kontrolirali drugi gospodje.¹⁰⁸ Poleg tega je zanimivo, da so Turjačani v falsificirani listini iz konca 13. stoletja, s katero so hoteli podkrepiti pravno veljavnost pridobitev po Falkenberških, opisali rodbinske pridobitve nekoliko drugače.¹⁰⁹ V falsifikatu ni govora o pridobitvi ozemlja med Falkenbergom in Turjakom, temveč naj bi omenjena pridobitev obsegala hribovito ozemlje od reke Iške do gradu Turjak.¹¹⁰ To pa se tudi ujema z dejanskim stanjem. Na podlagi napisanega lahko na koncu zaključimo, da je Hauptmann precenjeval pomen falkenberškega ozemlja kot sestavnega dela kasnejšega turjaškega gospostva, ko je napisal, da je le-to nastalo iz oglejskega in pretežno falkenberškega dela.¹¹¹ Mokerc je namreč tvoril le enega od sorazmernih deležev.

¹⁰³ UBKr. II. str. 246, št. 311: *Nos igitur Fridericus de Falkenberch et Chunegundis uxor sua ... quod nobili viro domino Herbordo de Awrsperg dedimus bona nostra in villa que dicitur Vissoch mansus sex et in Drasaul mansus quinque cum agris pratis silvis aquis et omnibus atinenciis.*

¹⁰⁴ UBKr. II. str. 247, št. 312: *...dedimus ... finēs terminatos a castro nostro Falchenbergk usque castrum suum Awrsperg cum agris pratis silvis aquis et omibus atinenciis ... dedimus predicto domino Herbordo ... omnia iura nostra que nos habuimus et habemus in silva illa sicut aqua que in vulgari nominatur Eyzz decurrit ... cum omnibus predictis atinenciis sive cum antedicta silva pleno iure quod habuimus imperpetum posidendos...*

¹⁰⁵ P. BLAZNIK, Zemljiška gospostva v Ljubljani in njeni okolici, V: Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane, Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Razprave 2 (1971), str. 34.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Glej tekst listine UBKr. II. str. 247 št. 312.

¹⁰⁸ Selnik in Rogatec pri Želimljah so imeli v posesti Čreteški (MMVK 19, str. 48, št. 155); Veliki Ločnik pa vitezi iz Podloga (MMVK 19, str. 120, št. 227).

¹⁰⁹ Diplomatična analiza listine: W. HÖFLECHNER, Zum Urkundenwesen der Herzöge von Kärnten, Carinthia I. 159 (1969), str. 85, 86; Primerjaj tudi sestavek o turjaških posestih v grosupeljski okolici v nadaljevanju.

¹¹⁰ UBKr. II. str. 253-254, št. 324: *...conferimus ac concessimus silvam sitam citra aquam istam, que dicitur Eysch, de fine istius aque usque Auersperch liberaliter posidendam...*

¹¹¹ L. HAUPTMANN, Krain, str. 465. Dobesedno sicer piše: iz staro-spanheimskega (Turjak-Falkenberg) in oglejskega (Nadlišek). Toda na nekem drugem mestu (str. 403) oceni prvotno turjaški delež kot zelo majhen, iz česar sledi, da je pri staro-spanheimskem delu turjaškega gospostva pripisoval nekdanjem ozemlju Falkenberških prevladujoč delež.

Iz napisanega, potegnimo nekatere splošne zaključke o poteku izgradnje turjaškega gospostva. Povsem na dlani je, da so Turjačani uspeli pridobiti večino ozemlja, ki je kasneje spadalo v njihovo deželsko sodnijo, že v drugi polovici 13. stoletja. V šestdesetih letih tega stoletja so kontrolirali predvsem tiste dele kasnejšega gospostva, ki so ležali severozahodno, zahodno ter jugozahodno od njihovega gradu. Ocenjujoč sumarno bi lahko rekli, da so že takrat kontrolirali približno tri četrtine ozemlja, ki so ga imeli tudi 1467. Čeprav je bila takrat širša turjaška okolica sicer še porasla z gozdom, krčenje je bilo šele stvar prihodnjih generacij, so predstavljali omenjeni predeli ugoden temelj za izgradnjo rodbinskega gospostva, ki bi dajalo rodbini oporo za družben dvig.

Preden preidemo k analizi dograjevanja gospostva v 14. in 15. stoletju, skušajmo odgovoriti še na eno zanimivo vprašanje. Do sedaj smo, ko je bilo govora o preostalih posestnih sklopih, vedno vsaj približno ocenili obseg turjaških posesti v nekem okolišu pred valom masovnih pridobitev. Toliko bolj nas tako zdaj zanima, kolikšen je bil obseg rodbinskih posesti v sami okolici Turjaka pred valom pomembnih pridobitev v petdesetih in šestdesetih letih 13. stoletja. Na ta način se dokopljemo do predstave o osnovni bazi turjaških posesti v času pred njihovim družbenim vzponom. Ob pogledu na karto je takoj jasno, da so bile njihove začetne posesti v bližini samega gradu vse prej kot obsežne. Verjetno ni daleč od resnice površna, a realna ocena Hauptmanna, da so v samem začetku Turjačani obvladovali le okolico Rašice.¹¹² K temu bi morda lahko prišteli tudi nekatere hube na levem bregu istoimenskega potoka. Glede na ugotovitev, da je bila širša okolica Turjaka v 13. stoletju še neizkrčena, domnevam, da so bili tudi hribi med Rašico in Turjakom takrat še pokriti z gozdom. Verjetno se ne bi zmotili preveč, če bi ocenili posest ministerialnega rodu Turjačanov na tem območju pred letom 1250 na okoli 20 hub. Dokaj skromni začetki, ni kaj.

Čas sredine 13. stoletja, ko je rodbina uspela pridobiti razmeroma obsežne, za krčenje primerne gozdne površine, je razumeti kot prvo fazo izgradnje rodbinskega gospostva. Kot že rečeno, so bile njegove meje takrat v grobem že razvidne. Po prebroditvi nevarnega obdobja bojov z Ortenburžani pa so Turjačani načrtno pristopili k nadaljnjem dograjevanju posesti, kar lahko razumemo kot drugo fazo izgradnje gospostva. Izpostavimo obe glavni potezi dograjevanja posesti v drugi fazi. Kakor je bilo značilno za mnoge plemiške rodbine, so si tudi Turjačani prizadevali, da bi iz bližine njihovega centralnega gradu izrinili druge zemljiške gospode, uspešno zaokrožili svoj teritorij ter naredili iz njega, kar se le da obvladljivo celoto.¹¹³ Druga značilnost te faze je bila teritorialna ekspanzija proti severu, s pomočjo katere so se Turjačani utrdili na Ižanskem in tako prodrli na sam južni rob ljubljanskega Barja. Prevladujoče sredstvo ekspanzije proti Ižanskemu kakor tudi zaokroževanja posesti okoli Turjaka je predstavljal sistematičen odkup kmetij.

Poglejmo si najprej, kako so si utirali pot na področju Želimelj in Ižanskega. Že davnega 1218 je prodal Friderik Falkenberški 6 hub v Gradišču nad Želimljami nekemu Henrikmu Turjaškemu, ki se je takrat prvič in tudi zadnjič pojavil v virih.¹¹⁴ Ne glede na to zgodnjo pridobitev, so k sistematičnem pridobivanju posesti tod Turjačani pristopili šele dobrih sto let kasneje. Brata Luger in Heinzl iz Želimelj sta jim leta 1321 prodala 2 kmetiji v omenjeni vasi, 5 kmetij v Dreniku ter po eno na Igu in Planini.¹¹⁵ Večino teh hub so obdržali. V letih

¹¹² L. HAUPTMANN, Krain, str. 403.

¹¹³ O izgradnji plemiških gospostev v visokem srednjem veku glej W. RÖSENER, Beobachtungen zur Grundherrschaft des Adels im Hochmittelalter, V: Grundherrschaft und bäuerliche Gesellschaft im Hochmittelalter, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 115 (1995), str. 147-161.

¹¹⁴ MMVK 18, str. 123, št. 1. Morda je šlo le za Heranda I., saj bi bilo mogoče, da je prišlo do napake pri prepisovanju. Poročilo o prejemu hub v letu 1218 je ohranjeno v prepisu iz 17. stoletja.

¹¹⁵ ARS, 1321, september 17., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU): *daz Rueger vnd Heinzl ... auz der Zelein ... Volkerem dem Aursperger vnd Herwarten ze chaufen geben habent irew gut die datz Zelim in dem dorfe gelegen sint zwo huben vnd datz ze Renn funf huben vnd ze Ige in dem dorfe vnd datz ze Alb einew...*

1349 in 1369 so kupili dodatne posesti na Igu.¹¹⁶ Prisotnosti Turjačanov na Ižanskem v drugi polovici 14. stoletja je mogoče razbrati iz različnih dokumentov. Naj na tem mestu omenim le nek zanimiv primer. Leta 1352 je senjski škof Protiva na prošnjo Turjaških posvetil cerkev sv. Jere v Iški, za katero je sam škof izjavil, da se je nahajala na turjaškem teritoriju in zemlji.¹¹⁷ To pa pomeni, da so Turjačani takrat že bili teritorialni gospodje na Ižanskem.¹¹⁸ Z odkupovanjem so nadaljevali ob koncu 14. in v začetku 15. stoletja, ko so pridobili hube v Pjavi Gorici, Smrjenah in Udju.¹¹⁹ Kljub relativno dobri ohranjenosti virov, pa je vseeno nemogoče povsem natančno ugotoviti tempo prehajanja kmetij v turjaške roke. Nenazadnje Turjačani na Ižanskem posesti niso le konstantno pridobivali, ampak so jo tudi zastavljali in celo prodajali, kar še dodatno otežuje raziskavo.¹²⁰ Poleg odkupovanja je morda obstajala še druga pot do novih pridobitev. Prav mogoče bi bilo, da so nekaj dodatnih kmetij v okolici Iga enostavno podedovali po plemičih iz Iga. Čeprav domneve ne morem podpreti z neposrednimi dokazi, naj navedem nekaj argumentov, ki govorijo v prid obstoju sorodstvenih vezi med rodbinama. Že leta 1262 je Markvard iz Iga nastopal skupaj s sinom Herborda I. kot posrednik pri predaji falkenberških posesti Turjačanom.¹²¹ Za nameček pa je isti Markvard imel sina Herborda, ki je nosil nedvoumno karakteristično turjaško osebno ime. Ko je Herbord iz Iga leta 1291 potrdil dar svojega očeta samostanu v Bistri, je moral dati svoj pristanek k temu tudi Maiclin "Maior" Turjaški, kar nedvoumno potrjuje domneve o obstoju tesnih vezi tako med obema osebama kot tudi rodbinama.¹²² Če lahko o dedovanju po plemičih iz Iga le sumimo, pa razpolagamo z zanesljivimi podatki, da je – poleg kmetij na mokronoškem koncu – šteti v okvir dediščine po Fricu Čreteškemu tudi 15 hub v vaseh Želimlje, Lipoglav, Suša in Rogatec.¹²³ Najkasneje leta 1407 je vojvoda omenjene hube podelil v fevd Elizabeti Turjaški in njenemu sinu Herbordu.¹²⁴

Vzporedno z ekspanzijo na Ižanskem je potekal tudi proces notranje izgradnje gospodstva. Turjačani so si prizadevali tu pokupiti kar največ posesti in tako postopoma doseči relativno homogenost rodbinskih posesti okoli Turjaka. Poleg tega ne gre pozabiti, da je bil cilj tako naravnane politike seveda tudi izrivanje konkurenčne zemljiške gospode iz njihove bližine. Zabeležimo nekaj primerov. Že v letu 1326 sta Folker I. in njegov brat Herbord

¹¹⁶ MMVK 18, str. 171, št. 87; MMVK 19, str. 57, št. 179; Glej P. BLAZNIK, Zemljiška gospodstva v Ljubljani in njeni okolici, str. 34.

¹¹⁷ ARS, 1352, maj 12., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU): ...daz wir [škof Protiva, op. A.K.] von der erberen herrn Herborts vnd heren Volkers von Awersperch pett wilen haben geweicht ein chircz czu sand Gedrut in der Eysch in irem gebiet vnd vogtey gelegen als wir vernomen haben von in daz si an irem ertereiche ist...

¹¹⁸ Glej tekst listine zgoraj. Teritorialna oblast se skriva v terminu *gebiet*. Nasprotno pa se je kos zemljišča, na katerem je cerkev konkretno stala, omenjal kot *ertreiche*.

¹¹⁹ Leta 1375 so kupili od Weissenegga 2 hube v Pjavi Gorici (MMVK 19, str. 107, št. 202); 1399 hubo v Smrjenah od Osojniških (MMVK 19, str. 139, št. 269); v Udju proda Dominik Čušperški Turjačanom tri kmetije leta 1400 (MMVK 20, str. 161, št. 272). Nato so leta 1406 Turjačani tam kupili še eno hubo (MMVK 20, str. 168, št. 290).

¹²⁰ 1349 so prodali pol dvora v Studencu (MMVK 18, str. 169, št. 79); iz leta 1403 je ohranjen *Testamentlibell*, iz katerega je razbrati, da so Turjačani prodali na Igu 3 hube in mlin (MMVK 20, str. 166, št. 284).

¹²¹ UBKr. II. str. 246, št. 311: *dedimus* [Kunigunda Falkenberška, op. A.K.] *ipsam donationem in manus Meynardi filii predicti domini Herbordi de Awrsperg et in manus Marchwardi de Yg antedicto domino Herbordo de Awrsperg...*

¹²² MMVK 13, str. 46, št. 10: *nostro* [Herborda iz Iga, op. A.K.] *assensu et Mevznlini maioris de Obersperch...*

¹²³ Vojvoda Rudolf IV. Habsburški je podeli Čreteškim leta 1365 3 hube na Golem, 3 v Suši, 3 v Rogatcu, 2 v Želimljah in 7 v Lipoglavu (MMVK 19, str. 48 št. 155).

¹²⁴ MMVK 20, str. 172, št. 294.

od njunih sorodnikov iz Gradaca kupila hubo v Čretežu pri Turjaku.¹²⁵ Od Harerjev in od plemičev, ki so se imenovali po Turjaku bližnjem Osojniku, so 1363 odkupili 6 hub v Malem Osojniku.¹²⁶ Prav tako 6 hub, ki so se nahajale v Velikem Ločniku pri Turjaku, so jim leta 1382 prodali plemiči iz Podloga.¹²⁷ Blizu Ločnika so Turjačani kupili leta 1372 tudi dvor.¹²⁸

Z leti se je v rodbinskih rokah kopičilo vedno več posesti, kar je zahtevalo organiziranje uspešne lokalne uprave in nadzora. Okoliško nižje plemstvo je predstavljalo idealno skupino, ki bi jo lahko zaposlili v te namene. Turjačani so s sistematičnim odkupovanjem posesti lokalnemu plemstvu odvzeli materialne temelje njihove eksistence in jih tako še lažje pripravili k sodelovanju. Običajna praksa sodelovanja je bila, da so Turjačani tem plemičem podelili določen fevd in za plačilo zahtevali zvesto službo. Fevd običajno ni bil posebno obsežen; ponavadi je bilo govora o dvoru ali morda nekaj hubah. Tako so Folker III. in njegovi bratje leta 1353 podelili v fevd pol dvora, hubo in mlin v Želimljah Tomasu von Ron pod pogojem njegove zveste službe.¹²⁹ S podeljenim fevdom plemič ni mogel svobodno razpolagati, saj si je za njegovo prodajo moral priskrbeti dovoljenje Turjaških. Niklu Haku je prodajo polovice dvorca na Igu leta 1349 dovolil njegov gospod Herbord III.¹³⁰ Poleg omejevanja možnosti prostega razpolaganja s fevdi je služben odnos do Turjaških prinašal s seboj tudi omejevanje osebne svobode malega plemiča. Iz nekaj dokumentov, ki so ohranjeni v rodbinskem arhivu, je razvidno, da je bila stopnja osebne nesvobode teh plemičev še v poznem 14. stoletju povsem primerljiva z osebnim položajem nesvobodnega ministeriala visokega srednjega veka. Leta 1341 je Filip Podlogar prisegel služiti svojemu gospodu Herbordu III. kot njegov *eygen man*.¹³¹ Tudi Simon Kinburger je ob podelitvi nekaj kmetij v fevd prisegel, da bo služil Turjaškim *als yegleich diener seim herren getreulich dienen sol*.¹³² Poleg tega sta se oba obravnavana plemiča zavezala, da se bosta poročila samo z dovoljenjem gospodov. To pa še ni vse. Turjačani so lahko šli celo tako daleč, da so podložnemu plemiču sami izbrali ženo in mu vrh vsega še nakazali določeno vsoto denarja, ki jo je moral porabiti za nakazilo jutrnje svoji ženi.¹³³

Druge posesti Turjačanov

Kronologijo razvoja turjaških posesti ne gre razumeti le zgolj kot proces konstantnega povečevanja, se pravi akumuliranja vedno novih pridobitev. Dobili bi zelo napačno predstavo, ko bi mislili, da so Turjačani posesti vztrajno le kupovali ali na kak drug način pridobivali in da ob vsem tem niso spustili iz rok nobene kmetije, ki so jo že imeli v svojih rokah. Bilo je precej drugače. Ob natančnem pregledu ohranjenih virov je razvidno, da gre pri procesu izgradnje rodbinskih posesti za dobro načrtovan projekt, v katerem je igrala odprodaja manj pomembnega ozemlja pomembno vlogo. Prepuščali so predvsem tiste kmetije, ki so ležale daleč od jedra rodbinskih posesti in ki so predstavljale po logiki oddaljenosti problem v upravi in nadzoru. Na tak način so si po vsej verjetnosti tudi priskrbeli dodatna

¹²⁵ MMVK 18, str. 144, št. 42; primerjaj P. ŠTIH, Goriški grofje, str. 113.

¹²⁶ MMVK 19, str. 42, št. 142.

¹²⁷ Ibid., str. 120, št. 227.

¹²⁸ Ibid., str. 105, št. 196.

¹²⁹ MMVK 18, str. 175, št. 99.

¹³⁰ Ibid., str. 169, št. 79.

¹³¹ Ibid., str. 158, št. 62.

¹³² MMVK 19, str. 58, št. 182.

¹³³ Ibid., str. 130, št. 250.

sredstva, ki so jih povratno vložili v nakup posesti v smislu zaokroževanja ožjega turjaškega teritorija. Poleg tega je pomembno omeniti še nek moment, ki je zelo resno vplival na posestni razvoj. Turjačani so morali namreč pri svojih načrtih upoštevati trenutne politično-strateške razmere v širši regiji, saj je bilo do izdatnejših pridobitev mogoče priti le ob soglasju najpomembnejših dejavnikov moči. Tako sta prav tesno sodelovanje z Goriškimi grofi in spor z Ortenburžani v začetku 14. stoletja odločilno vplivala tako na razvoj rodbinske posesti kot tudi na usodo same rodbine. Poglejmo si stvari konkretno.

Razen obravnavanih posestnih sklopov so Turjačani v 14. in 15. stoletju razpolagali še z mnogimi dodatnimi kmetijami, ki so bile naključno razsejane od ljubljanske okolice pa vse tja do Kostanjevice. Kljub razpršenosti hub pa vseeno pada v oči pogostost turjaških kmetij v grosupeljski okolici, okoli Šentvida pri Stični ter kmetij okoli Šentjerneja in Bele Cerkve. Ob tem je zlasti pomembna ugotovitev, da se v delilni listini iz 1467 posest v omenjenih predelih skoraj ne omenja več, kar nedvomno kaže na to, da so se je do takrat – na tak ali drugačen način – že znebili. O turjaški posesti okoli Grosupljega izvemo več iz listin, ki zadevajo pridobivanje posesti s strani stiškega samostana. Iz listinskih izvlečkov, ki jih je objavil Grebenc, je razvidno, da so Turjačani darovali oziroma prodali samostanu ob koncu 13. in v začetku 14. stoletja približno ducat kmetij v grosupeljski okolici.¹³⁴ V tem primeru ne gre a priori zavrniti možnosti, da je pri odprodaji posesti na tem območju igral pomembno vlogo pritisk Ortenburžanov, ki so od šestdesetih let 13. stoletja krepili svojo prisotnost na širšem grosupeljskem območju. O tem smo tako ali tako že in tudi še bomo pisali. Tudi kmetije pri Šentvidu pri Stični se leta 1467 ne omenjajo več. V obdobju daljšem kot stoletje – med 1294 in 1424 – so prodali 3 hube pri Dolah pri Velikem Gabru, 6 hub v Škofljem pri Radohovi vasi in 1 v Čagočah pri Temenici.¹³⁵ Poleg tega so leta 1401 zastavili nadaljnjih 6 hub v Velikem Gabru.¹³⁶ Zanimiva je tudi usoda posesti pri Šentjerneju. Tu so Turjačani imeli poleg manjših posesti v rokah vas Vrh pri Šentjerneju in Žvabovo.¹³⁷ Prisotnost močnih Celjanov in pleterske kartuzije kot njihove rodbinske ustanove je predstavljala za Turjačane zagotovo zadosti močan razlog, da tod niso stremeli k ozemeljski ekspanziji. Zato so omenjeni vasi raje prodali.

Posebno zgovoren primer, kako je vpletanje dejavnikov moči vplivalo na razvoj turjaške posesti, ponazarja dolgotrajen zaplet z Ortenburžani. Osvetlimo najprej v nekaj besedah prodiranje Ortenburžanov na Dolenjsko. Bolj ali manj znano dejstvo je, da so grofje s Koroškega pridobili gospodstvu Čušperk in Ribnica po izumrtju starih Turjačanov.¹³⁸ Obe gospodstvi se omenjata neposredno kot ortenburška posest v letu 1263, ko sta si ortenburška brata Henrik in Friderik razdelila družinsko posest na Koroškem in Kranjskem.¹³⁹ Ob koncu 13. in v začetku 14. stoletja se je pritisk Ortenburžanov v teh krajih povečeval. Tako so se v osemdesetih letih zaradi desetih pri Čušperku zapletli z Žovneškimi v spor, ki so ga po razsodbi patriarha tudi dobili.¹⁴⁰ Nadalje so v letu 1301 izrabili denarne težave Sternberških grofov in odkupili vse njihove podložnike med Barjem, Želimljami in potokom Bič pri

¹³⁴ J.M. GREBENC, *Gospodarska ustanovitve Stične*, str. 40, št. 85 (2 hubi v Vrbacah ali Brvacah); str. 42, št. 96 (1 pri Grosupljem); str. 44, št. 104 (2 v Lučah); str. 45, št. 107 (1 na Polici); str. 48, št. 130 (2 v Grosupljem); GZL I/36 (4 v Bičju).

¹³⁵ J.M. GREBENC, *Gospodarska ustanovitve Stične*, str. 42, št. 95; str. 43, št. 99; MMVK 18, str. 172, št. 88; MMVK 20, str. 197, št. 340.

¹³⁶ MMVK 20, str. 162, št. 274.

¹³⁷ Ibid., str. 203, št. 353; MMVK 14, str. 61.

¹³⁸ L. HAUPTMANN, *Krain*, str. 404; M. WAKOUNIG, *Die Besitzungen der Grafen von Ortenburg in Krain*, str. 33-35.

¹³⁹ UBKr. II, str. 249, št. 317; K. TANGL, *Die Grafen von Ortenburg in Kärnten*, str. 16.

¹⁴⁰ M. WAKOUNIG, *Die Besitzungen*, str. 44.

Čušperku.¹⁴¹ Kmalu zatem – leta 1304 – pa so prejeli kot nagrado za boj proti Kumanom od kralja Alberta I. fevde, ki jih je pred tem imel pokojni Nikolaj Falkenberški. Morda gre k tem fevdom prištetim tudi grad Falkenberg, ki se v listini izrecno ne omenja.¹⁴² Ortenburžani tako niso postali le mogočni turjaški sosedi, katerih posesti so se z vzhodne in južne smeri oklepale turjaškega gospodstva, ampak so ob dejstvu, da so obvladovali Falkenberg in bivše sternberške podložnike pri Želimljah, celo grozeče posegali v neposredno bližino Turjaka. Turjačani so se preteče nevarnosti zagotovo zavedli že precej zgodaj. Svoje posesti so pred pritiskom najverjetneje skušali zaščititi z listinskim falsifikatom, po katerem naj bi jim vojvoda Ulrik III. Spanheim potrdil posesti, ki so jo ti nekoč pridobili od Falkenberžanov. Sodeč po pisavi je Höflehner postavil čas nastanka tega ponaredka v konec 13. stoletja, kar se ujema z dejanskim stanjem na terenu.¹⁴³ Namen falsifikata je bil pravno upravičiti prisotnost Turjačanov v okolici Želimelj ravno v času, ko so se Ortenburžani že nevarno krepili v okolici. Morda je bila s pritiskom Ortenburžanov na širšem grosupeljskem območju povezana tudi dokaj sistematična odprodaja tamkajšnjih turjaških kmetij, o čemer je bilo govora v zgornjem odstavku. Napetosti so se končno sprevrgle v odkrito sovraštvo v drugem desetletju 14. stoletja. Takrat je salzburški nadškof podelil Ortenburžanom v fevd 116 kmetij v okolici Grosupljega.¹⁴⁴ Problem so tokrat zakuhali Turjačani. Po pisanju Majnharda Ortenburškega, ki je nastalo med letoma 1313 in 1315, so si izmed 116 hub Turjačani protipravno lastili pravico do šestdesetih, ki jih niso hoteli prepustiti Ortenburžanu.¹⁴⁵ Kmetije so se nahajale v Blatu pri Grosupljem (12), Gatini (10), Grosupljem (10), Stranski vasi (8), Veliki Loki pri Žalni (10), Lučah (6) in v Stehanu (4).¹⁴⁶ To je sodu izbilo dno in bojeviti grof Majnhard je izkoristil samovoljo vsiljivcev za začetek splošnega napada. O fajdi, njenih globljih vzrokih, poteku in pa posledicah, smo obširno že pisali, zato se pomudimo le ob vprašanju, kako je ta dolgotrajni boj vplival na turjaško posest. Čeprav se v zadnji spravi listini iz leta 1343 še omenja možnost, da bi Turjačani omenjene salzburške kmetije imeli kot ortenburški fevd, pa se kasneje izgubi vsa sled o Turjačanih kot posestnikih tamkajšnjih kmetij.¹⁴⁷ Ortenburžani so tako le dosegli svoj cilj, saj so iztrgali iz turjaških rok vseh 60 kmetij. Izguba je bila za Turjačane zagotovo boleča, saj je predstavljalo šestdeset kmetij pri Grosupljem znaten delež rodbinske posesti v začetku 14. stoletja.¹⁴⁸ Za nameček pa je pritisk grofov Ortenburških oklestil rodbinske posesti tudi na območju

¹⁴¹ AH II, str. 245-6, št. 11: Grof Valter Sternberški je prodal svojemu stricu grofu Majnhardu Ortenburškemu *vnser manschaft die wir haben bei Zobelsberg an der March zwischen der Veiz dem Wazzer vnd Schelein vnd dem moese ze Yge*.

¹⁴² MC 7, str. 99, št. 256; C. LACKNER, Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg, str. 182; D. KOS, Med gradom in mestom, str. 17; M. WAKOUNIG, Die Besitzungen, str. 54.

¹⁴³ W. HÖFLECHNER, Zum Urkundenwesen der Herzöge von Kärnten, str. 85.

¹⁴⁴ Gre za posestvo Cesta pri Grosupljem, ki pade v roke Salzburgu približno sredi 12. stoletja; Prim. M. KOS, Salzburško posestvo Cesta na Kranjskem, GMDS 21 (1940), str. 66-73.

¹⁴⁵ MC 8, str. 48, št. 133. Iz leta 1314 sta ohranjeni še dve listini, iz katerih je razvidno, da grof Majnhard Ortenburški ni mogel priti do hub, ki so mu bile podeljene v fevd s strani nadškofa (MC 8, str. 75, št. 231; str. 76, št. 235).

¹⁴⁶ MC 8, str. 48, št. 133.

¹⁴⁷ MMVK 18, str. 165, št. 70: *umb die lehenschaft ... von Saltzburch ... sprechent si ist, daz wir brief darumbe haben, so sullen siz [Turjačani, op. A.K.] von uns emphahen ze lehen, waz si derselben lehenschaft innehabent und sullen uns daz geschribens geben*.

¹⁴⁸ Posest verjetno ni bila dolgo časa v turjaških rokah. Morda je bil vsaj del te posesti prej v rokah Falkenberških, ki so se v drugi polovici 13. stoletja pojavljali kot gospodje v tistih vaseh, kjer se je kasneje nahajala salzburška posest. Za posest v Gatini in Mlačevu se še posebej poudarja, da jo je imel Hartwik Falkenberški v fevdu od Salzburga (J. GREBENC, Gospodarska ustanovitve Stične, str. 38, št. 77). Hartwik je bil tast Mainhalma I. Turjaškega in povsem mogoče je, da je Hartwikova hčer prinesla Turjačanom salzburške kmetije.

Ribnice in Ortneka. Tudi od tod so Ortenburžani postopoma le izrinili Turjačane, tako da se okoli omenjenih krajev turjaška posest v 15. stoletju skoraj ni več omenjala. Že leta 1340 so prodali bratje Herand, Ortolf in Friderik ob navzočnosti grofa Ota Ortenburškega obsežno posest pri Ribnici Seybotu iz Sajevca.¹⁴⁹ Dve leti kasneje pa so se Turjaški pred ograjnim sodiščem v Ljubljani odpovedali zahtevam do vasi Sodražica, bližnjega Zamosteca in tudi do zemljišča, na katerem je stal grad Ortnek.¹⁵⁰ Postopno izginevanje turjaških posesti južno od Velikih Lašč je zaznati tudi še iz nekaterih dodatnih virov, česar pa na tem mestu ni potrebno še natančneje analizirati.

Po vsem izrečenem lahko torej argumentirano ocenimo vpliv ortenburškega pritiska v prvi polovici 14. stoletja na oblikovanje turjaškega teritorija. Kratko in jedrnatno rečeno so Ortenburžani s svojo aktivno politiko na Dolenjskem – posredno in neposredno – prisilili Turjačane, da so se odpovedali veliki večini posesti, nad katero so imeli nadzor grofje s Koroškega. Šlo je predvsem za kmetije, ki so ležale bodisi znotraj ortenburškega dolenjskega teritorija – se pravi deželskih sodišč Čušperk in Ortnek – ali pa je šlo za posesti, ki so jih Ortenburžani držali kot salzburški fevd.

Preden preidemo h končni rekapitulaciji analize rodbinskih posesti, omenimo na kratko še nekatere druge turjaške posesti, o katerih še nismo spregovorili. Te sicer niso igrale vidnejše vloge, a jih je že zaradi želene popolnosti analize vsekakor potrebno omeniti. V prvi vrsti je nujno omeniti uspeh potomcev Mainhalma Minorja, Turjačana s Hmeljnika, ki je kot začetnik stranske veje Turjačanov stopil že v devetdesetih letih 13. stoletja v goriško službo. V svoji razpravi posvečeni Goriškemu grofom in njihovim ministerialom je Štih nazorno pokazal, kako se je ta veja Turjačanov postopoma dokopala do mnogih gradov znotraj goriškega teritorija. Sedeli so namreč na Hmeljniku in Rožeku v Marki ter imeli tudi Gradac v Beli Krajini.¹⁵¹ Poleg veje Turjačanov s Hmeljnika se je od rodbinskega debela v prvi polovici 14. stoletja odcepila še ena stranska veja na čelu z Herandom III.¹⁵² Omenjeni Herand je leta 1322 skupaj s svojimi brati prodal svoj delež Turjaka bratrancema Herbordu III. in njegovemu bratu Folkerju I.¹⁵³ Osem let kasneje je Herand z brati kupil od Heinzla z Otočca del tamkajšnjega gradu.¹⁵⁴ Deleže na Otočcu, fevd freisinškega škofa, so Turjačani ohranili do 1348, ko so vse skupaj prodali hrvaškemu Baboničcu.¹⁵⁵ Dediči te veje so bili po vsej verjetnosti tisti Turjačani, ki so imeli v fevdu od freisinškega škofa v začetku 15. stoletja več hub okoli Otočca.¹⁵⁶ Tej hipotezi v prid govori tudi ujemanje osebnih imen.¹⁵⁷ Nad Otočcem je ležal grad Štrasberg. Po tem gradu se je imenoval tudi nek Hans, ki se v ohranjenih listinah dvakrat neposredno omenja kot brat Folkerja I. in Herborda III.¹⁵⁸ Čeprav o pravicah Turjačanov do Štrasberga ne izvemo iz ohranjenih virov prav nič, se – navezujoč na Hansa

¹⁴⁹ ARS, 1340, julij 25., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU).

¹⁵⁰ HHStA AUR, 1342, oktober 23.

¹⁵¹ P. ŠTIH, Goriški grofje, str. 107-149.

¹⁵² Glej genealoško preglednico.

¹⁵³ MMVK 18, str. 138, št. 34.

¹⁵⁴ ARS, 1330, junij 26., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU)

¹⁵⁵ ARS, 1348, februar 25., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU); prim. D. KOS, Med gradom in mestom, str. 33.

¹⁵⁶ P. BLAZNIK, Urbarji freisinške škofije, Srednjeveški urbarji za Slovenijo (4. zvezek), Viri za zgodovino Slovencev (4. knjiga), Ljubljana 1963, str. 242, 244, 246. Hube so se nahajale v Breški vasi, Dragi, Gomilah in Praprečah. Vasi ležijo ob Krki nedaleč od Otočca.

¹⁵⁷ Bratje stranske turjaške veje iz srede 14. stoletja so nosili imena: Ortolf, Friderik, Henrik (glej geneal. tabelo) V začetku 15. stoletja pa srečamo Ortolfa in Gotfrieda.

¹⁵⁸ MMVK 18, str. 153, št. 53; str. 167, št. 73; O Štrasbergu glej D. KOS, Med gradom in mestom, str. 40. Kljub temu, da se je Hans neposredno omenjal kot brat Folkerja I. in Herborda III., je vprašljivo, če je res bil pravi brat omenjenih Turjačanov. Zanimivo je, da je bil Hans poročen z Alheit, sestrično Herborda in Folkerja. Morda pa se omemba, ki Hansa označuje kot brata Turjačanov, navezuje na zakon Hansa in Turjačanke.

iz Štrasberga – le zastavlja vprašanje prisotnosti te rodbine na omenjenem dolenskem gradu. Manj znano je tudi, da so Turjačani imeli nekaj časa v posesti gradič Blagovica pred Trojanami, ki je prvotno bil last oglejskega patriarha.¹⁵⁹ Nekako do začetka 15. stoletja so se do tega gradu dokopali Turjačani. Leta 1406 je Turjačane v sporu s Stično podprl Paul Glogowicz, *des Awrsperger diner*, ki so ga v fajdi stiški hlapci tudi ujeli.¹⁶⁰ H gradiču, ki so ga v začetku 15. stoletja uživali Turjačani kot alod, je spadalo tudi precej kmetij. Vse skupaj pa so že leta 1414 zastavili Ani Osterberger, tako da jim je preostala le še patronatska pravica nad kapelo v gradu.¹⁶¹ Iz virov sodeč, omenjene posesti niso nikoli odkupili iz zastave. Izven Kranjske se bile posesti Turjačanov do 1467 skoraj povsem nepomembne. Nekaj posesti so imeli pri Kacenštajnu na Štajerskem, nekaj pa tudi v Avstriji. Zanimivo je, da so v drugi polovici 15. stoletja pridobili nekaj ozemlja na Hrvaškem. Tu dobijo od Jurija iz Vrhkrke več kot petdeset hub, ki pa jih niso obdržali dlje časa.¹⁶² Še pomembnejša je bila pridobitev gradu Samobor z gospostvom. *Herrschaft und gesloss zum Samobar* jim je v letu 1463 zastavil grof Frankopanski kot povračilo za dolg, ki je znašal 3000 guldnov. Gospostva naj Frankopan ne bi smel odkupiti do smrti Engelharta Turjaškega.¹⁶³

Zaključki

Tempo širjenja turjaških posesti 1250-1467

Na podlagi rezultatov mikroanalize ločenih posestnih kompleksov zmoremo na koncu podati celotno sliko o tempu širjenja turjaške posesti v absolutnem merilu. Preden preidemo k stvari, naj mi bo še enkrat dovoljeno poudariti nekatere objektivne okoliščine, ki so spremljale raziskavo in katerih upoštevanje je za njeno razumevanje nujno potrebno. V prvi vrsti gre omeniti problem numeričnih rezultatov, ki so povezani z ugotavljanjem števila hub v posameznih primerih. Zaradi omejenosti, ki jo postavljajo viri, je potrebno rezultate vzeti kot najboljše možne približke, saj do povsem točnih števil seveda ne bomo mogli nikoli priti.

Pričnimo s poskusom kvantifikacije posesti v času samih začetkov vzpona rodbine; se pravi, da posegamo v čas okoli 1250. Ocenimo gre zaradi objektivnih težav z viri seveda jemati kot približek. Kot je bilo ugotovljeno, se je jedro posesti "mlajših" Turjačanov v sredini 13. stoletja nahajalo v neposredni okolici vasi Rašica. Glede na neposreden podatek iz listine, ki je bila izstavljena leta 1232, bi lahko sklepali, da so že takrat razpolagali z določenim številom kmetij tudi v okolici Šumberka. Nenazadnje govori temu v prid tudi precejšnje število kmetij v šumberški okolici, katerih izvor je popolnoma zavrt v meglo. Morda je vzrok za pomanjkanje listin, ki bi izpričevale pridobitev posesti tod, ravno v tem, da so bile te že v osnovi turjaške. Le težko je verjeti, da bi izginili iz turjaškega arhiva za rodbino tako pomembni dokumenti, kot so bile listine, ki so sankcionirale pridobitve posesti. Podobno je moč ugotoviti za omejeno število hub v Suhi Krajini, kjer so imeli posest že "stari" Turjačani;

¹⁵⁹ AH I, str. 89-94; v listini iz 1345 je patriarh potrdil nakazilo dohodkov kapeli sv. Petra in Pavla, ki se je nahajala *in castro nostro* [patriarha, op. A.K.] *de Glogwiz* (AH I, str. 93, št. 39).

¹⁶⁰ MMVK 20, str. 170, št. 292.

¹⁶¹ ARS, 1414, april 12., (prepis B. Otorepec – Zgod. inštit. ZRC SAZU); MMVK 20, str. 185, št. 325. Kmetije: 2 Krjno brdo pri Blagovici, 1 v Jevnici, 1 Selce pri B., 1 Zlatence, 1 Prilesje, 1 Loke pri B., 2 Blagovica, 1 Gaberje, 1 Petelinjek.

¹⁶² C 1910, str. 32, št. 469.

¹⁶³ Ibid., str. 119, št. 477.

se pravi, da je tu kontinuiteta prisotnosti čisto mogoča. Vsekakor pa, glede na kasnejše dokumentirane pridobitve, obseg posesti tu in v okolici Šumberka ni mogel presegati števila dvajsetih hub. Približno tako skromna je morala znašati tudi vsota hub pri Rašici, saj so še v drugi polovici 13. stoletja naokoli prevladovali gozdovi.¹⁶⁴ Na podlagi izrečenega morebiti ne bomo zgrešili preveč, ko domnevamo, da Turjačani pred prvim valom pridobitev v petdesetih letih 13. stoletja niso imeli v posesti več kot 40 ali morda največ 50 hub.

Toda že kmalu po letu 1250 je Turjačanom hitro uspelo občutno razširiti svojo dotedanjo posest. V manj kot dveh desetletjih so pridobili obsežne – takrat še neizkrčene – kose ozemlja v bližnji in daljni okolici Turjaka. Po pridobitvi stiškega gozda zahodno od Velikih Lašč, oglejskega Nadliška in falkenberškega Mokrcja je gospostvo dobilo svojo tudi v kasnejših stoletjih razpoznavno geografsko obliko. Obsežnejšim pridobitvam so se pridružile še pridobitve manjšega obsega, ki so navadno štele nekaj hub. Serijo teritorialnih pridobitev, ki se nekako pokriva z obdobjem klientelne povezave do Spanheimov, lahko v celotnem procesu izgradnje rodbinske posesti pojmuje kot enega od dveh glavnih valov ozemeljske ekspanzije rodbine. Rezultat te prve velike ekspanzije v 13. stoletju je vsekakor ustvarjenje solidne materialne osnove za nadaljnji vzpon. Po obsegu posesti so se takrat Turjačani zagotovo že približali najmočnejšim ministerialnim rodbinam na Kranjskem in tako posredno že postali del domače elite. Do konca stoletja so pridobili že tudi salzburško posest (60 hub) v okolici Grosupljega, tako da so okoli leta 1300 nadzorovali (hipotetično) že več kot 250 hub, kar je petkrat več kot pred petdesetimi leti. Verjetno je bilo dejansko število hub manjše, saj do 1300 zagotovo niso izkrčili vsega ozemlja, ki so ga dobili le pred nekaj desetletji. Do števila 250 smo prišli namreč tako, da smo upoštevali stanje na terenu, ki ga podaja šele delilna listina iz 1467.

Za razliko od druge polovice 13. pa v 14. stoletju ne beležimo tako občutne rasti posesti. Še več, v prvih desetletjih tega stoletja so se Turjačani zapletli v dolgotrajno fajdo z Ortenburžani, tako da so se morali – ob dolgoročnem pritisku grofov s Koroškega – celo odpovedati posestim okoli Grosupljega. Po drugi strani pa je mogoče zaznati utrjevanje Turjačanov pri Šumberku, kjer so v teku 14. stoletja pridobili približno dodatnih 40 hub. Nekaj novih kmetij so pridobili tudi v Suhi Krajini. Poleg tega so vsrkali še nekaj ozemlja v okolici Turjaka, ki so ga na tak ali drugačen način pridobili od manjših plemičev iz okolice. Na podlagi izrečenega lahko tako utemeljeno zaključimo, da se v 14. stoletju obseg rodbinskih posesti ni bistveno povečal. Kako se to odraža v številčnem stanju kmetij? Če so Turjačani okoli 1300 nadzorovali okoli 250 hub, je njihova posest približno sto let kasneje obsegala nekaj čez 300 hub.

Drugače pa je bilo v 15. stoletju, ko je Turjačanom dokončno uspel prodor k samemu vrhu družbene lestvice. Kar zadeva sosledje ozemeljskih pridobitev v tem obdobju, govorimo o tako imenovanem drugem velikem valu rodbinske ekspanzije. Od začetkov 15. stoletja pa do šestdesetih let so Turjačani uspeli podvojiti obseg posesti. V njihove roke je padel v relativno kratkem časovnem razponu velik del posesti Čreteških, dediščina po Hansu II. s Šumberka, kakor tudi dediščina po Juriju iz Vrhkrke. Poleg teh pa ne gre pozabiti tudi na vrsto manjših pridobitev, ki so se gibale od nekaj pa do dvajset in več hub. Tako je rodbinska posest Turjačanov končno narasla do števila 764 hub, kolikor jih je pisar tudi naštel v delilni listini iz 1467.

¹⁶⁴ Glej zgoraj odstavke o nastajanju turjaškega gospostva v 13. stoletju.

Strategije pridobivanja posesti

Ob spremljanju razvoja posestnih kompleksov na Dolenjskem se zastavlja še eno vprašanje. Kakor je bilo že prikazano, so Turjačani v več kot dvesto let trajajočem obdobju svojo posest skrbno dograjevali. Vsekakor ni mogoče zanikati, da so se za dosego ciljev – povezanih z ozemeljsko ekspanzijo – posluževali posebnih prijemov, ki bi jih pogojno lahko označili kot neke vrste posestno politiko. Ob komuniciranju s partnerji, od katerih so se nadejali koristi v smislu pridobitev novih ozemelj, so razvili posebne strategije, ki so se spreminjale glede na ciljno skupino. Ciljne skupine, od katerih so se Turjačani nadejali koristi, se v glavnem nanašajo na različne kategorije plemstva. Pridobitve s strani cerkve so igrale v primeru obravnavane rodbine relativno obstransko vlogo. V grobem lahko govorimo o treh glavnih ciljnih skupinah in potemtakem tudi o treh različnih strategijah. Oglejmo si torej razlike v strategiji do visokega plemstva, tu mislim na grofovsko plemstvo in seveda deželnega gospoda, enakovrednih rodbin in do malega plemstva turjaške okolice.

Politika do malih plemičev je bila zelo prepoznavna, saj ji je dajala pečat realna nadmoč Turjačanov. Z načrtnim odkupovanjem posesti so malim plemičem odvzeli materialno osnovo za stanu primerno življenje in jih s tem primorali v kooperativnost. Ta pa se je kazala v tem, da so jih s podelitvijo malih fevdov tesno priklenili nase, jih vključili v organizacijo gospodstva in jim s tem morda rešili socialni status.

Če je dajal odnosu do malih plemičev ton argument moči, je pri odnosih s sebi enakimi igral glavno vlogo partnerski interes. Partnerstvo med dvema rodbinama se je zelo pogosto nadgradilo s sklenitvijo zakonske zveze. Prav iz zakonskih zvez pa so Turjačani posredno ali pa tudi neposredno pridobili zelo veliko. Samo dediščini po Fricu Čreteškemu in po Hansu Šumberškemu sta znašali več kot tretjino vseh turjaških kmetij leta 1467. Toda tu se vseeno zastavlja vprašanje, kakšno vlogo so igrali realni izgledi za možnost dedovanja pri izbiri turjaških zakonskih partnerjev. Verjetno je težko reči, da jih je v primeru rodbinske povezave s Čreteškimi in Šumberškimi neposredno vodil motiv dedovanja, saj pri obeh rodbinah v drugi polovici 14. stoletja ni opaziti znakov izumiranja. Razen tega pa ne gre pozabiti, da sta obe dediščini padli v turjaške roke šele mnogo kasneje, kot pa sta bili sklenjeni obe poroki. Morda je bilo drugače v primeru povezave s Falkenberškimi, ki so res poniknili v začetku 14. stoletja; se pravi že kmalu po tem, ko je umrl Hartvik, tast Mainhalma I. in hkrati zadnji pomemben Falkenberžan. Primerov, kot smo jih omenili zgoraj, bi lahko našteali še nekaj. To pa pogleda na vso stvar ne bi spremenilo, saj na podlagi razpoložljivih podatkov ne moremo podati preciznejšega odgovora na zgoraj formulirano vprašanje. Toda kratek prelet genealoškega debela nam vseeno sugerira vsaj okvirne ugotovitve glede strategije sklepanja zakonskih zvez. Turjačani so se v veliki večini – razen izjemoma – poročali s stanovsko enakimi, se pravi ne ravno revnimi plemiškimi rodovi. Za ženine oziroma neveste so izbirali otroke sosedov, večkrat tudi rodbin, s katerimi so jih povezovali podobni politični interesi, kasneje pa so si iskali partnerje tudi med družinami, ki so jih srečali na samem dvoru. Na dediščino zagotovo niso računali vedno, večinoma – vsaj direktno – celo sploh ne, je pa možnost česa takega vedno obstajala in bila seveda tudi dobrodošla. Velikokrat je bila vsa stvar povezana enostavno tudi s srečo.

Vzponu rodbine je v izdatni meri pripomogla pametna politika generacij Turjačanov do visokega plemstva, še zlasti pa do deželnega kneza. Tudi na pridobivanje novega ozemlja je mogoče v mnogo čem gledati kot na rezultat dobrih odnosov med Turjačani in glavnimi dejavniki moči v deželi. Pri tem je šlo manj za neposredne pridobitve ozemlja kot za pravico formalnega potrjevanja novih pridobitev. V primeru, da je šlo za pridobitev deželnoknežjega fevda, je moral transakcijo vsaj posredno odobriti deželni gospod. To se je pogosto dogajalo

ob nakupu ozemlja manjših plemičev, kakor tudi v primeru prehajanja večjih posestnih kompleksov, ki so kot dediščina padli v roke Turjačanom. Temu smo priče prav v primeru dedovanja po Šumberških in Čreteških. Prav zaradi tega se je deviza rodbinske politike glasila: biti vedno v, kar se je le dalo, dobrih odnosih z deželnim knezom. Tako je bilo zlasti v zgodnejši dobi – se pravi nekako do 15. stoletja –, ko je bila usoda Turjačanov še v veliki meri odvisna od podpore kneza ali pa tistega, ki je bil v danem trenutku v regiji najmočnejši.

Primerjava turjaške posesti s posestjo drugih gospodov

Preden zaključimo z raziskavo posesti, nam preostane še zadnji korak. V delilni listini se turjaške hube precizno naštevajo po posameznih vaseh, kar omogoča, da dobimo natančno sliko o obsegu rodbinskih posesti. Toda to še ne prinaša popolne slike. Da bi lahko realno ocenili velikost celotnega turjaškega gospostva, moramo primerjati podatke, ki jih dobimo za turjaško posest z razpoložljivimi podatki o obsegu gospostev drugih gospodov. To ni vselej lahka naloga, saj je število ohranjenih natančnih popisov posesti oziroma urbarjev za čas pred sredino 15. stoletja precej skromno. Še posebno akutno je čutiti pomanjkanje tovrstnih virov za gospostva, ki so bila v rokah plemstva. Po ugotovitvah, ki zadevajo širši nemški prostor, plemiči v ogromni večini sploh niso čutili potrebe, da bi si pri upravljanju s posestjo pomagali z urbarji.¹⁶⁵ Stanje se je le počasi izboljševalo ob koncu srednjega veka. Zaradi pomanjkanja popisov, ki bi vsebovali točne registre kmetij, lahko obseg plemiške posesti ocenimo največkrat zgolj okvirno; se pravi, koliko gospostev je rodbina v določenem trenutku obvladovala. Ob tem je potrebno opozoriti, da so take primerjave lahko tudi zavajajoče, saj so se gospostva po obsegu med seboj zelo razlikovala.

Prav zaradi relativno dobre ohranjenosti urbarjev cerkvenih ustanov je dobrodošla primerjava obsega turjaških in pa posesti različnih samostanov. Poglejmo si torej, s kako obsežno posestjo so razpolagali samostani v širši regiji v poznem srednjem veku. Brez dvoma je predstavljalo freisinško loško gospostvo s svojimi nad 1200 kmetijskimi enotami najzajetnejši cerkveni posestni kompleks na Kranjskem.¹⁶⁶ Z zelo obsežno posestjo sta razpolagala tudi samostana v Stični in v Gornjem gradu. Posest prvega je znašala po urbarju iz 1505 895 hub, medtem ko se v gornjegrajskem urbarju iz leta 1426 našteva kar 981 hub.¹⁶⁷ Ostali samostani v bližini so bili občutno manj premožni, vsaj kar zadeva njihovo posest. Tako so imeli benediktinci iz Šentpavla po urbarju iz 1371 na Koroškem in na štajerskem Remšniku okoli 500 hub.¹⁶⁸ Petstotim hubam so se približali tudi pleterski kartuzijani, saj je tamkajšnji samostan glede na podatke urbarja iz 1507 razpolagal z nekaj več kot 460 hubami.¹⁶⁹ Za Pleterjami so z nekaj več kot 400 hubami nekoliko zaostajale dominikanke iz Velesovega.¹⁷⁰ Več kot sto hub manj od pleterskega samostana je premogel v

¹⁶⁵ E. BÜNZ, Probleme der hochmittelalterlichen Urbarüberlieferung, V: Grundherrschaft und bäuerliche Gesellschaft im Hochmittelalter, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 115 (1995), str. 63.

¹⁶⁶ P. BLAZNIK, Škofja Loka in Loško gospostvo, Škofja Loka 1973.

¹⁶⁷ J.M. GREBENC, Gospodarska ustanovitev Stične, str. 113; F. GESTRIN, Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426, Zgodovinski časopis 6-7 (1952-3), str. 477.

¹⁶⁸ O. LAMPRECHT, Der Besitz des Stiftes St. Paul in dem Mark hinter dem Drauwalde, Carinthia I. 147 (1957), str. 341; W. FRESACHER, Der Besitz des Klosters St. Paul in Kärnten, Carinthia I. 149 (1959), str. 350.

¹⁶⁹ J. MLINARIČ, Kartuzija Pleterje 1403-1595, Pleterje 1982, str. 234-259.

¹⁷⁰ M. VERBIČ, Posest in gospodarska slika velesovskega samostana po urbarju iz leta 1458, V: Velesovo zgodovinski in cerkveni opis, Dom,ale 1938, str. 14-35.

sredi 14. stoletja cistercijski samostan v Kostanjevici. V urbarju iz šestdesetih let omenjenega stoletja je mogoče naštetih 360 kmetij.¹⁷¹ Posestno še šibkejša pa so bile s svojimi 265 hubami – na primer – dominikanke s Ptuja ali pa dominikanke iz Marenberka, ki so v prvi polovici 16. stoletja premogle le 150 kmetij.¹⁷² Na podlagi povedanega torej lahko ocenimo, da se je turjaška posest s svojimi 764 kmetijami lahko primerjala s posestjo najbogatejših samostanov v širši regiji. Domneva je še toliko bolj umestna, če vzamemo v obzir še turjaške zemljiškokogospodne pravice oziroma dodatno rodbinsko posest, ki se ni merila v hubah.

Kako pa je – po obsegu sodeč – kotirala turjaška posest v primerjavi z različnimi sloji notranjeavstrijskega plemstva? Na dlani je, da le-te ne moremo primerjati s posestjo dinastičnega, grofovskega plemstva. Tudi posest najpomembnejših rodbin ministerialnega izvora je bila izjemno obsežna. Naj omenim za boljšo predstavo nekaj primerov. Zlasti premožne so bile vodilne štajerske rodbine kot na primer Stubenbergi, Lichtensteini in pa Ptujski. Tako so predstavljali Stubenbergi v 15. stoletju s svojimi nič manj kot tridesetimi gospodvi drugega najmočnejšega zemljiškega gospoda na Štajerskem, takoj za deželnim knezom. Le malo so za njimi zaostajali Ptujski in pa Lichtensteini. Kot primerjavo naj navedem, da je znašala celjska dediščina na Štajerskem, ki je s smrtjo Ulrika II. prišla v roke Habsburžana Friderika III., 36 gospodstev.¹⁷³ S temi rodbinami so se zagotovo lahko kosali tudi gospodje Aufensteini, maršali s Koroškega in pa morda tudi štajerski Erenfelsi, katerih posest – enajst gradov in nepregledno število manjših ozemeljskih drobcev – se je razprostirala po Štajerskem, Koroškem, kakor tudi po Avstriji.¹⁷⁴ Po obsegu posesti so Turjačane vse do svojega izumrtja oziroma preselitve v Avstrijo presegali na primer tudi Devinski in pa domači Svibenski. Več vej Svibenskih je obvladovalo ob koncu 13. in v prvih desetletjih 14. stoletja – kratkotrajno ali tudi dlje – več kot deset gradov na Kranjskem in v Marki; Devinski pa so imeli v rokah v Primorju, Istri in Kvarnerju celo deset gospodstev.¹⁷⁵ Naj tokrat za spremembo ne gledamo turjaške posesti le skozi prizmo števila kmetij, ampak raje sumarno skozi število gospodstev, ki so jih Turjačani obvladovali! Analiza je pokazala, da se je rodbinska posest delila na štiri večje, geografsko ločene posestne sklope. Nekoliko poenostavljeno gledano bi lahko ocenili, da so sklopi odgovarjali veličini manjših gospodstev. Potem takem je na dlani, da se turjaška posest še v šestdesetih letih 15. stoletja – se pravi v času, ko je vloga Turjačanov v širšem prostoru habsburških dežel sunkovito narasla – ni mogla primerjati s posestjo najvplivnejših rodbin ministerialnega izvora. Drugače pa je, če jo primerjamo s posestjo pomembnejših rodbin s Kranjskega in Marke. Pri tem naj takoj poudarim, da ob poskusu delanja primerjav med posestmi raznih kranjskih rodbin naletimo na

¹⁷¹ J. MLINARIČ, *Kostanjeviška opatija, Kostanjevica ob Krki* 1987, str. 186; isti, *Topografija posesti kostanjeviške opatije 1234-1786*, Maribor 1972.

¹⁷² F. KOVAČIČ, *Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuj, ČZN* 10 (1913), str. 59-120; J. MLINARIČ, *Marenberški dominikanski samostan, Celje* 1997, str. 106-108.

¹⁷³ H. DOPSCH, *Ministerialität und Herrenstand in der Steiermark und in Salzburg, Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark* 62 (1971), str. 23-24 [kratica ZHvSt]; H. PIRCHEGGER, *Die Herren von Pettau, ZHvSt* 42 (1951), str. 3-36.

¹⁷⁴ H. EBNER, *Die Herren von Ehrenfels, ZHvSt* 44 (1953), str. 68-93. Za Aufensteine C. FRÄSS-EHRFELD, *Geschichte Kärntens, Band 1: Das Mittelalter*, str. 437, 438.

¹⁷⁵ Devinski so v širši primorski regiji obvladovali gospodstva: Devin, Seno, eče, Prem, Momjan, Reka, Kastav, Veprinac, Lovran, Moščenice in Brseč; prim. F. KOS, *Iz zgodovine devinskih gospodov, Razprave znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani* 1 (1923); M. KOS, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo* (Viri za zg. Slovencev 3. knjiga), *Urbarji slovenskega primorja II, Ljubljana* 1954, str. 46-47; P. ŠTIH, *Goriški grofje*, str. 47; Svibenski pa gradove: Gračeno, Klevev, Kostanjevica, Krško, Landšpre, Otočec, Smlednik, Pre, ek, Rekštajn, Svibno, Štatenberk in pa Štrasberg. Prim. D. KOS, *Med gradom in mestom*, str. 38-39; J. OROŽEN, *Ostrovharji, Celjski zbornik* (1965), str. 231-248.

oviro tehnične narave, ki je povezana s pomanjkanjem temeljnih raziskav. Kljub temu pa je le mogoče izluščiti podatke o vsaj približnem obsegu posesti nekaterih uglednejših plemičev. Turjačane so zlasti v 14. stoletju po obsegu posesti prekašali poleg Svibenskih tudi Čreteški, Šteberški in morda tudi Galenberški, če upoštevamo vse takrat živeče veje.¹⁷⁶ Tristo turjaških kmetij okoli leta 1400, ki so bile skoncentrirane okrog Turjaka in Šumberka, je ustrezalo le obsegu večjega gospostva. To pa pomeni, da je ta čas njihova rodbinska posest le malenkostno odstopala od posesti nekaterih kranjskih rodbin, ki so sicer bile ugledne, a niso nikoli sodile v sam vrh. K takim lahko prištevamo Sichersteine, Žumberške, morda tudi plemiče iz Polhovega Gradca in še katere. Za gospostvi prvih dveh rodbin vemo na podlagi ohranjenih urbarjev, da sta obsegali okoli 250 hub vsako.¹⁷⁷ Glede na to, da tako Sichersteini kot Žumberški niso razpolagali z obsežnimi posestmi zunaj svojih gospostev, lahko sklepamo, da je število hub v omenjenih gospostvih tudi ustrezalo približni vsoti vseh kmetij, ki sta jih rodbini imeli v rokah v drugi polovici 14. stoletja. Turjačanom je uspel končni preboj v samo špico šele po veliki posestni razširitvi v prvi polovici 15. stoletja. Ob tem pa jim je šel na roko tudi propad premožnejših starih rodbin kot na primer Svibenskih, Čreteških in pa Šteberških.

Zusammenfassung

Der Aufstieg der Herren von Auersperg im Mittelalter

Andrej Komac

Die Herren von Auersperg gehören zu jenen Adelsgeschlechtern, die dem Land Krain im Lauf der Geschichte ein unauslöschliches Gepräge gegeben haben. Obwohl die Familie erst in den ersten Jahrhunderten der Neuzeit im Zenit ihrer Macht und ihres Ansehens stand, hatten die Auersperger die Grundlagen für ihren späteren Erfolg bereits tief im Mittelalter gelegt. Nach dem Erlöschen des alten „freien“ Geschlechts der Auersperger vor der Mitte des 13. Jahrhunderts lebten auf Schloß Auersperg drei Brüder, Herbord, Mainhalm und Herand, die sich ebenso nach dem Schloß benannten. Höchstwahrscheinlich waren sie keine Nachkommen des hier ansässigen älteren Adelsgeschlechts, dafür spricht die Diskontinuität der Personennamen, der geringe soziale Status sowie eine minimale Inbesitznahme der Ländereien des ausgestorbenen Auersperger Geschlechts. Herbord I. und seine Brüder verbündeten sich um 1250 mit dem Kärntner Herzog und Herrn von Krain, trifft man sie doch in den darauffolgenden zwei Jahrzehnten als Ministerialen oft in seinem Gefolge. Gerade in dieser Zeit gelang es den Auerspergern, zum Kreis der mächtigeren Adelsfamilien im Lande aufzusteigen. Trotz großer Erfolge zu Beginn der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts war dieser Aufstieg gelegentlich auch mit Machtverlusten bzw. -stagnation verbunden. Ihr Schicksal war besonders in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts gefährdet, wo sie sich in einen langwierigen Zwist mit den Ortenburgern verwickelten, welche letztere gerade in dieser Zeit alles daran setzten, ihr dynastisches Territorium in Unterkrain und Innerkrain zu arrondieren. Die Ortenburger sahen sich in ihren Plänen vor allem durch die Herrschaft Auersperg behindert. Die mehr als dreißig Jahre dauernde Fehde brachte keinen eindeutigen Sieger hervor. Den Auerspergern gelang es nicht, die unrechtmäßig erworbenen Besitzungen zu behalten, die letztendlich den Grafen von Ortenburg zufielen, die Ortenburger konnten ihrerseits die Herrschaft Auersperg ihrem Territorium nicht einverleiben. Mindestens in der Anfangsphase dieses Konflikts trugen auch die Grafen von Görz maßgebend zu Verteidigung

¹⁷⁶ D. KOS, Med gradom in mestom, grad – analitični del, str. 13-59; J. ŠUMRADA, Šteberški in njihova posest v srednjem veku, str. 47-60.

¹⁷⁷ D. KOS, Urbarji za Belo Krajino, str. 231-259. Podatke za sicherstainsko gospostvo dobimo iz pleterskega urbarja iz leta 1507. Nekdanja sichersteinska posest se v tem urbarju uvršča v poseben urad. Glej J. MLINARIČ, Kartuzija Pleterje, str. 234-241.

gserfolgen der Auersperger bei, die auf Auersperger Seite in den Streit eingriffen. Nachdem die Auersperger ihre Position in Krain mit Erfolg abgesichert hatten, setzte sich die Herrschaft der Habsburger in Krain endgültig durch. Gerade im Verhältnis zum neuen Landesherrn spiegelt sich das Modell der erfolgreichen politischen Strategie eines Adelsgeschlechts wider. Es bestätigte sich nämlich wiederum die Regel, daß es zur Stärkung der eigenen Machtposition immer vernünftiger ist, mit dem Ersten im Lande zusammenzuarbeiten, als sich diesem zu widersetzen. Unter Berücksichtigung dieser Tatsache vermochten die Auersperger nach dem Vorbild der vormals erfolgreichen Zusammenarbeit mit den Grafen von Spanheim und Görz auch diesmal, ihre Familieninteressen denen des Landesherrn anzupassen. Volker III. nahm als Vertrauensmann des Landesfürsten und Vertreter von Krain sogar an den Verhandlungen über die möglichen Realteilungen des Habsburger Besitzes im Jahre 1376 teil. Die Zusammenarbeit zwischen den beiden Partnern wurde im 15. Jahrhundert noch vertieft. Angesichts der unsicheren politischen Situation in der Region, der ständigen Zerwürfnisse innerhalb der herrschenden Dynastie und der wachsenden türkischen Gefahr gewann der Adel der innerösterreichischen Länder zunehmend an Bedeutung. Vor allem für Kaiser Friedrich III. war die Hilfe der innerösterreichischen Stände für seine Herrschaft über die Erbländer von entscheidender Bedeutung. Die aktuellen Verhältnisse wußten die Auersperger gut zu nutzen. Sie eilten mehrmals sogar nach Österreich, um Friedrich aus einer bedrängten Lage zu befreien. Für ihre Verdienste belohnte der Kaiser die Auersperger über die gelegentlichen Dienstverleihungen hinaus auch mit dem Titel als Erbmarschalle in Krain. Das Glück der Familie war umso größer, weil sie gerade zu dieser Zeit ausgedehnte Besitzungen in Unterkrain von den ausgestorbenen verwandten Herren von Reutenberg und Schönberg erbten. Bis zum Beginn der siebziger Jahre des 15. Jahrhunderts besaß die Familie nicht weniger als ca. 800 Huben, die von mehreren Ämtern verwaltet wurden. Sie befanden sich in Möttling (Metlika), Nassenfuß (Mokronog), Oblak (Bloke), Rob bei Auersperg (Turjak) und in Želimlje bei Ljubljana (Laibach). Aufgrund einer eingehenden Analyse des Besitzes kann festgestellt werden, daß die Auersperger bis zu einem gewissen Maße die Strategie einer kontinuierlichen Erwerbung von Besitzungen entwickelt haben, was ihnen letztendlich auch eine führende Position in Krain sicherte.